

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 8, Sayı 21, Temmuz 2021 / Volume 8, Issue 21, July 2021

**MEMLÜKLER DÖNEMİNE AİT ARUZ KONULU TÜRKÇE BİR ESER:
KÂDÎ ABDULLAH MÜNŞİ-Yİ DİVRİĞİ VE BAHRÎ'Sİ**
A Book of Prosody in Turkish Written in Period of Mamelukes: Qadi Abd-Allah Munshi-yi Divrigi and his Bahrî

Makale Türü/ Article Types : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Received Date : 04.05.2021
Kabul Tarihi/ Accepted Date : 04.06.2021
Sayfa/Pages : 187-215
DOI Numarası/ DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2021.187>

Üzeyir ASLAN

(Prof. Dr.), Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
İstanbul / Türkiye, e-mail: uaslan@marmara.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8478-4580>

Atıf/Citation

Aslan, Üzeyir, "Memlükler Dönemine Ait Aruz Konulu Türkçe Bir Eser: Kâdî Abdullah Münşî-yi Divriği ve Bahrî'si", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 8/21, 2021, s. 187-215.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 8, Sayı 21, Temmuz 2021.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 8, Issue 21, July 2021.

ISSN: 2148-5704

MEMLÜKLER DÖNEMİNE AİT ARUZ KONULU TÜRKÇE BİR ESER: KÂDÎ ABDULLAH MÜNŞÎ-Yİ DİVRİĞÎ VE BAHRÎ'Sİ

*A Book of Prosody in Turkish Written in Period of Mamelukes: Qadi Abd-Allah Munshi-yi
Divrigi and his Bahrî*

Üzeyir ASLAN

Öz: Aruz, Arap edebiyatında ortaya çıkmış bir şiir ölçüsüdür. Halil b. Ahmed tarafından sistemleştirilmiş, İslam dinini kabul eden başka milletlerce de benimsenerek kullanılmıştır. Aruz konusunda Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında birçok eser kaleme alınmıştır. Anadolu'da Türkçe telif edilen eserlerden biri Divriğili Kadı Abdullah-ı Münşî'nin *Bahrî* isimli eseridir. Biyografi kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmayan şairin hayatını eserlerinden öğreniyoruz. Kadılık ve münşilik mesleğine mensup olan şair Divriği'nin Memlûklere tabi olduğu dönemde yaşamıştır. Eserini 1445'te kaleme almış, Memlûk emiri el-Melikü'l-Mansûr Osman'a ithaf etmiştir. Emir, 1453 yılında bir buçuk ay tahtta kaldığından şairin bu tarihten sonra öldüğünü düşünüyoruz. *Bahrî*, hezec bahrinin mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün vezni ile 235 beyit hâlinde nazmedilmiştir. Klasik eserlerin yazım geleneğine uygun olarak hamdele, salvele, sebeb-i telif ve medhiye bölümlerini ihtiva eden eserde asli aruz cüzleri, sebeb, veted ve fasıla adı verilen harf grupları, illetler ve isimleri sırayla anlatılmaktadır. Devamında daireler, bahirler ve vezinler hakkında bilgi verilmektedir. Son bölümde ise yazar kendi tasnifine göre daire ve bahirleri sıralamakta ve her biri için birer beyit örnek vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Aruz, Kadı Abdullah, *Bahrî*, Divriği, Memlûkler, el-Melikü'l-Mansûr Osman

Abstract: Arud is a prosody from Arabic literature. It systematized by Halil b. Ahmad (d. 791) who is one of the linguist and scholar. Arud becomes widespread and uses Persian and Turkish classical literature. There are some books which teach in Arabic, Persian and Turkish languages. Bahri is one of the arud books written in Turkish in fifteenth century by Qadi Abd-Allah Munshi. There is any knowledge in biographical books like tazkiras about Qadi Abd-Allah. We learn his life from his works. His was kadi, cadı, a judge of the canon law of Islam and munshi who composes documents in good official style. He lived in Divriği in period of Mamelukes in Egypt because of that city Divriği was dependent on them. Qadi Abd-Allah wrote his book in 1445 and dedicated to Amir al-Malik al-Mansur Utman. This Amir ascended the throne in 1453 and roled Egypt one and a half month. Bahri's subject is arud and arud's terms sabab, vatad, fasıla, illat, daire, bahr and avzan.

Key Words: Arud, Kadı Abdullah, *Bahrî*, Divriği, Mamelukes, al-Malik al-Mansur Utman

1. Giriş

Arûz (Arapça, 'r- z), Mekke ve Medine ile bu iki şehrin civarı, acemi ve vahşi dişi deve, nahiye, bir dağın yakınından geçen daracık yol, sözün manası, yolcunun aniden önüne çıkan mekân, çok nesne, aniden çıkan bulut, taâm, çalı ve dikenlikte otlayan koyun ve keçi, engel ve ihtiyaç, çadırın orta direği, cihet, taraf ve yön anlamlarına gelir.¹ Edebiyatta şiir ölçüsü, ölçülü ile ölçüsüz şiiri birbirinden ayırmaya yarayan şey, İmâm el-Halîl b. Aḥmed'in (öl. 175 / 791) Mekke'de sistemleştirdiği aruz ilmi, vezin bilgisi, bir kasidenin başlangıç beytinin ilk mısraı, herhangi bir beytin ilk mısraı ve bir beytin ilk mısraının son cüzünü ifade eder.²

¹ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fi-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît -Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, C. 3, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), s. 3014.

² Nihad M. Çetin, "Arûz" *TDV İslâm Ansiklopedisi* 3 (1991): 424-425.

Arap edebiyatında İmam Halîl tarafından sistemleştirilen aruz, İslam'ı kabul eden başka milletlere geçerek ortak edebî ölçü hâline gelmiştir. Aruz Arap harflerinin sayısına, harekesine ve okunuşuna dayanmaktadır. Harekeli ve sakin harfler sekiz asli cüzü, bu cüzlerden çıkarılan fer'ler de vezinleri meydana getirir. Vezinler fer'lerine göre bahirleri, bahirler de daireleri oluşturur. Arap edebiyatındaki beş daire yeni bahirler ilavesiyle Fars edebiyatında da kullanılmış, Türk edebiyatında ise Fars edebiyatındaki bahirler tercih edilmiştir.³

Başta Arapça olmak üzere Farsça ve Türkçe aruz konulu birçok eser kaleme alınmıştır. Anadolu'da aruz konusunda yazılmış, bilinen en eski Türkçe eserler Ahmed-i Dâ'î'nin (öl. 824 / 1421) *'İlm-i 'Arûz'u*,⁴ Mutahhar b. Ebî Tâlib'in (öl. 826 / 1423?) *Ravzatu'l-Evzân*'i⁵ ve çalışmanın da konusu olan Kâdî Abdullah'ın *Bahrî*'sidir.

2. Kâdî Abdullah ve Bahrî'si

2.1. Kâdî Abdullah

Kâdî Abdullah'la ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Onu ancak eserlerinden tanıyabiliyoruz. *Bahrî*⁶ ve *Kasîdetü'n-Nûniyye Tercümesi*'nde⁷ isminin Abdullah, mesleğinin kadılık ve münşilik, memleketinin ise Divriği olduğunu söylemektedir. *Bahrî*'sini 849 / 1445'te nazmettiğinde yaşlılık döneminde olduğunu belirtiyor (42. beyit). Yine aynı manzumesinde methettiği el-Meliku'l-Mansûr Osman 857 / 1453'te bir buçuk ay tahtta kalmıştır.⁸ Dolayısıyla şairin 1453'te hayatta olduğu, bu tarihten sonra vefat ettiği söylenebilir.

Kâdî Abdullah'ın şimdiye kadar iki eseri tespit edilmiştir. İlki, Ebu'l-Feth-i Bustî'nin (öl. 400 / 1010) Arapça 63 beyitlik dinî-tasavvufî mahiyetteki *Kasîdetü'n-Nûniyye*'sinin (*'Unvânu'l-Hikem*) tercümesi olup 850 / 1446'da kaleme alınmıştır. Eser yayımlanmıştır.⁹ İkincisi, aruz konulu *Bahrî*'sidir.

2.2. Bahrî

235 beyitten müteşekkil eser hezec bahrinin mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün vezni ile yazılmıştır. Eserde şu bölümler bulunmaktadır: 1-4. beyitler hamdele, 5-23. beyitler naat, 24-82. beyitler telif sebebi, 83-91. beyitler Şah Mansûr-ı Şehrî'nin methi, 92-117. beyitler kendi makamının methi, 118-126. beyitler aruz ıstılahları, 127-142. beyitler şiiri oluşturan cüzler bölümü, 143-189. beyitler illetler ve onların lakapları bölümü, 190-218. beyitler altı bahrin usûlü bölümü, 219-235. beyitler altı daire ve kapsadığı vezinler bölümü.

Hamdele bölümünde her işe Allah'ın adı ile başlandığı, Onun şükürü ile kaim olanların asıllarından uzak düşmeyecekleri ve hastalıklardan emin olacakları ifade edilmektedir.

Naat bölümünde âlemin Hz. Muhammed için yaratıldığı, hesap gününde mizanın onunla ağır geleceği dile getirilir. 18 beyitlik bu bölümde aruz kavramlarının kullanılması dikkati çekmektedir, mesela;

sebeb oldur şakîl olmağa mîzân
hâfif olduĝda ĥayrı rûz-ı aĥzân (6. beyit)

“Tartının ağır olmasına sebep odur, iyilik hafif gelirse o gün hüznler günüdür.”

³ Çetin, “Arûz”, 425.

⁴ Eser basılmıştır: Ahmet Sevgi, “Ahmed-i Dâ'î'nin Bilinmeyen Bir Eseri: İlm-i Arûz” *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 19 (2008): 37-55.

⁵ Aruz konusunda Türkçe yazılmış eserler için bk. Hakan Taş, “On Altıncı Yüzyıl Divan Şairlerinde Vezin Kullanımı” (Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000) 6-17. Bir bibliyografya denemesi için bk. Bekir Belenkuyu, “Türkçe Aruz Kaynaççası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24 (2020): 137-172.

⁶ Eserin bölümleri ve muhteviyatı hakkında ayrıntılı bilgi bir sonraki kısımda verilmiştir.

⁷ Önder Yaşar, “Abdullâh el-Kâdî ed-Divriği'nin Kasîdetü'n-Nûniyye Tercümesi” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (2020): 417-434.

⁸ İsmail Yiğit, “Memlûkler” *TDV İslâm Ansiklopedisi* 29 (2004): 90-97.

⁹ Yaşar, “Abdullâh el-Kâdî”

Beyitte geçen mîzân, sebep, sakîl ve hafîf kelimeleri aynı zamanda birer aruz kavramıdır. Mîzân, “bahre muvafık şî’r nazm ve taktî’ eylemek” anlamına gelen vezn ile aynı kökten olup “Teraziye denir ki âlet-i vezndir ve Araplar ‘Gündüz ortalanıp yarılandı.’ diyecek yerde (gelir), adl ve dâd manasına müsta’meldir, mikdâr manasına müsta’meldir.”¹⁰ Aynı zamanda Alî Şîr-i Nevâyî’nin (öl. 906 / 1501) aruz konulu eserinin adıdır.¹¹ Sebeb, iki harften oluşan ses grubunun adıdır. İlki harekeli, ikincisi sakîn olanına sebep-i hafîf denir; mey, gül gibi. İki harfi de harekeli olanına sebep-i sakîl denir; yüzi, başı gibi.¹²

olup maqrûn veted mecmû‘-ı halka
ki ma‘rûf olmadılar cüd-ı haqqa (7)

“(Hz. Muhammed) halk ile yan yana gelip yakınlaştı ama onlar Hakk’ın cömertliğini anlamadılar.”

Beyitteki veted ve mecmû’ kelimeleri aynı zamanda bir aruz kavramı olan veted-i mecmû’u işaret eder. Veted, üç harfin oluşturduğu ses grubudur. İlk iki harfi harekeli, üçüncü harfi sakîn olanına veted-i mecmû’ denir; şecer, meger, güler gibi.¹³

Telif Sebebi bölümünde şair felekten şikâyet eder. Buna göre felekten hep uygunsuz işler zuhur etmektedir. Dünyada doğruluk hıyanet sayılmış, gönüllerdeki sevgiler nefrete ve düşmanlığa dönüşmüştür. Vefa ve insanlık kalmamış, söz hüner olmaktan çıkmış, hileler revaç bulmuş, deli ile akıllı bir görülmüş, cahille âlim eşit kabul edilmiştir. Âlimlere kıymet verilmezken zalimler başa çıkarılmıştır. Riyakâr olmayan hiçbir sofî kalmamıştır. Düşmanlardan tehdit, dostlardan ise ikiyüzlülük dışında bir şey nasip olmamıştır. Bu talihsizlikler yüzünden şair içine kapanmayı tercih etmiştir. Uzun bir süre bu şekilde geçtikten sonra bir gün isteyen herkesin faydalanabileceği aruz konulu bir eser yazmaya karar vermiştir:

meger cûş êtdi bir gün baħr-ı hâtir
döküp nazm-ı ‘arüz-içün cevâhir (41)

“İşin sonunda bir gün gönül denizi coşup aruz nazmı için cevherler döktü.”

Bu esnada şair yaşlılık devresinde olmalıdır:

ki te’lîf edem anda neçe nüsha
erişdi tâ ki bâkî nüsha nesha (42)

“Bu sayede aruz konusunda birçok sayfa yazayım, çünkü kalan (ömür) nüshası yokluğa / kapanmaya yaklaştı.”

egerçi var-idi bende bizâ‘a
velî olmadı vüs‘at imtinâ‘a (45)

“Her ne kadar bende (onu yazacak) sermaye varsa da geri durmaya geniş (vakit) kalmadı.”

Şair eserini aceleyle telif ettiğini söylüyor:

‘alâ’t-ta‘cîl anı te’lîf kıldum
nedür mâhiyyeti ta‘rîf kıldum (46)

“Onu aceleyle telif ettim, mahiyeti nedir bildirdim.”

Aşağıdaki beyitte eserinin adını veriyor:

¹⁰ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît*, 5529.

¹¹ Nevâyî’nin eserinin adı *Mîzânü’l-Evzân* olup yayımlanmıştır: Alî Şîr Nevâyî, *Mîzânü’l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*, haz. Kemal Eraslan (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1993).

¹² Alî Şîr Nevâyî, *Mîzânü’l-Evzân*, 193.

¹³ Alî Şîr Nevâyî, *Mîzânü’l-Evzân*, 197.

beyân edüp anuñ haddıyla resmin
dédüm *b a ħ r ĩ*-durur hem anuñ ismin (47)

“Onun sınırı ile kurallarını açıkladım ve ismine *Bahrî* dedim.”

Eserin telif tarihi ise 849 / 1445 olarak belirtiliyor:

sekiz yüz kırk dokuz olmışdı hicret
ki buña on gün oldu bellü ğāyet (82)

“Hicret’in sekiz yüz kırk dokuzu olmuştu, bunda on gün gayet belli oldu / on gün geçti (10 Muharrem 849 / 18 Nisan 1445).”

Şaire göre eserde altı daire ve on altı asli aruz bahri muhtasar bir şekilde anlatılmıştır.

Şah Mansûr-ı Şehrî’nin Methi bölümünde şair Şah Mansûr’u azametli, şerefli ve saygıdeğer bir emir olarak tavsif etmektedir. Şah Mansûr kim olabilir? Şairin Divriği olduğunu biliyoruz. Divriği bu dönemde Memlûklere bağlıydı,¹⁴ Memlûk sultanı ise el-Melikü’z-Zâhir Seyfeddin Çakmak’tı (Saltanatı: 842 / 1438-857 / 1453).¹⁵ Ölümünden sonra yerine oğlu el-Melikü’l-Mansûr Osman geçmiş ve bir buçuk ay tahtta kalabilmiştir.¹⁶ “Şâh Mansûr” ifadesi ile Osman kastediliyorsa telif tarihi ile tenakuz oluşturur. Emir’in isminin geçtiği beyit şu şekildedir:

emîr-i şâh-mansûr ibni şehri
ululuğ bâbına kim urdı mühri (87)

“Emir Şah Mansur-ı Şehrî büyüklük konusuna mührü vurmuştur.”

“Mansûr” kelimesi iki kapalı heceden ibarettir, aynı şekilde “Zâhir” de iki kapalı hecedir. Şair eserini “Melikü’z-Zâhir” Seyfeddin Çakmak döneminde yazmış, fakat “Melikü’l-Mansûr” Osman’a takdim etme imkânı bulmuş, en azından buna niyet etmiş olabilir. Vezin açısından *zâhir* kelimesi yerine *mansûr* yazılabilir, bir eksiklik olmaz.

Rütbe ve Makamın Övgüsü bölümünde kendisini “Kâdî” olarak tanıtan şair isminin Abdullah-i Münşî, nisbesinin Divriği olduğunu söylemektedir. “Kâdî” şairin mahlâsı olduğu gibi mesleğini de ifade ediyor olmalıdır, nitekim şair sarık sarıp asa ile halkı korkutan, kendilerini şeref burcunda görüp övünen fakat hüküm vermekten / kadılıktan âciz kimseleri eleştirmektedir. Şair şöyle der:

każāya mühmilidür müd-nümâsı
ne şekl olduğunu bilmez kıyâsı (99)

“Gösterdiği ölçü kazayı / kadılığı ihmâl eder, delilinin ne şekil olduğunu bilmez.”

Dünyada çok sıkıntı çektiğini söyleyen şair Hakk’a ermek için halkı terk etmek gerektiğini söyler.

Aruz İstilahları bölümünde beyt, sadr, aruz, ibtidâ, darb, revî, haşv, illet ve zihâf kavramları açıklanır, aruzun 34, darbin ise 63 illeti olduğu ifade edilir.

Şiiri Oluşturan Cüzler bölümünde aruzun sekiz cüzü olduğu, bunların ikisinin humâsî, altısının ise subâ’î olduğu belirtilir. Bu sekiz cüz mefâ’îlün, fe’ülün, müstef’îlün, müfâ’âletün, mütefâ’îlün, mef’ülâtü, fâ’ilâtün ve fâ’ilündür. Her bir cüz harekeli ve sakın harflerden meydana gelmiştir. Bu harfler bir araya gelmelerine göre sebep, veted ve fâsıla adını alırlar. Sebep, hafif ve sakîl; veted, mecmû’ ve mefrûk; fâsıla da sugrâ ve kübrâ olmak üzere iki çeşittir. Sebep-i hafif ilki harekeli, ikincisi sakın olan ses grubudur; mey, gül gibi. Sebep-i sakîl iki harekeli

¹⁴ Abdülkadir Balgalmış, “Divriği” *TDV İslâm Ansiklopedisi* 9 (1994): 452-454.

¹⁵ Yiğit, “Memlûkler”

¹⁶ Yiğit, “Memlûkler”

harften oluşan ses grubudur; yüzi, başı gibi. Veted-i mecmû' ilk iki harfi harekeli, üçüncüsü sakin olan ses grubudur; şecer, meger gibi. Veted-i mefrûk birinci ve üçüncü harfleri harekeli, ikinci harfi sakin olan ses grubudur; çeşme, gezme gibi. Fâsıla-yı sugrâ ilk üç harfi harekeli, dördüncüsü sakin olan ses grubudur; yüregim gibi. Fâsıla-yı kübrâ ilk dört harfi harekeli, beşinci harfi sakin olan ses grubudur; gecelerim gibi.¹⁷

İletler ve Lakaplar bölümünde illetler, isimleri ve nasıl oluştukları anlatılmaktadır. Aruz illetleri şunlardır:

ahreb: Rükün / cüzün başından ve sonundan bir harf eksiltmektir. Mefâ'ilün > fâ'ilün > fâ'ilü ↔ mef'ûlü

asb: Beşinci harfin sakin kılınmasıdır. Müfâ'aletün > müfâ'altün ↔ mefâ'ilün (ma'sûb)

cüz: Şatır (mısra) meydana getiren her parçaya denir.

habl: Habn ve tayy illetlerinin birlikte uygulanmasıdır. Mef'ûlâtü > me'ulâtü ↔ fe'ilâtü (mahbûl), müstef'ilün > müte'ilün > fe'iletün (mahbûl)

habn: İkinci sakin harfin kaldırılmasıdır. Fâ'ilün > fe'ilün ↔ fa'lün (mahbûn)

hadd: Veted-i mecmû'un kaldırılmasıdır. Fâ'ilâtün > fâtün ↔ fa'lün (mahdûd / tahdîd?)

hazf: Sebeb-i hafifin kaldırılmasıdır. Mefâ'ilün > mefâ'i / me'ilün ↔ fe'ülün (mahzûf)

izâle: Sondaki veted-i mecmû'a elif eklemektir. Müstef'ilün > müstef'ilân (müzâl)

izmâr: İkinci harfin sakin kılınmasıdır. Mütefâ'ilün > mütfâ'ilün ↔ müstef'ilün (muzmer)

kabz: Beşinci sakin harfin kaldırılmasıdır. Mefâ'ilün > mefâ'ilün (makbûz), fe'ülün > fe'ülü (makbûz)

kasr: Yedinci harfin kaldırılması ve önündeki harfin sakin kılınmasıdır. Fâ'ilâtün > fâ'ilâtü > fâ'ilât ↔ fâ'ilân (maksûr)

kat': tebr ile aynıdır. Fâ'ilâtün > fâ'ilâ > fâ'il ↔ fa'lün (maktû')

katf: Sebeb-i hafifi habn edip önündeki harfi sakin kılmaktır. Müfâ'aletün > müfâ'ale > müfâ'al ↔ fe'ülün (maktûf)

keşf: Yedinci harfin kaldırılmasıdır. Mef'ûlâtü > mef'ûlâ ↔ mef'ülün (mekşûf)

nehk: Şatırın üçte birinin kaldırılmasıdır, "zayıf" demektir (menhûk).

salm: Veted-i mefrûkun kaldırılmasıdır. mef'ûlâtü > mef'û ↔ fa'lün (aslem)

şatr: Beytin yarısına denir.

tayy: Dördüncü sakin harfin kaldırılmasıdır. Mef'ûlâtü > mef'ulâtü ↔ fâ'ilâtü (matvî), müstef'ilün > müste'ilün ↔ müfte'ilün (matvî).

tebr: Sebeb-i hafifin kaldırılması ve kalanın kat' edilmesi, sakin kılınmasıdır. Fâ'ilâtün > fâ'ilâ > fâ'il ↔ fa'lün (metbûr)

terfîl: Vetede bir sebeb-i hafif eklemektir. Müstef'ilün > müstef'ilüntün ↔ müstef'ilâtün (müreffel)

tesbîğ: Sondaki sebeb-i hafife elif eklemektir. Fâ'ilâtün > fâ'ilâtân ↔ fâ'iliyyân (müsebbâğ)

¹⁷ Ali Şir Nevâyî, *Mizânü'l-Evzân*, 178-179, 193, 197.

teş'îs: Veted-i mecmû'dan bir hareketli harfin kaldırılmasıdır. Fâ'îlâtün > fâlâtün / fâ'âtün
↔ mef'ûlün (muşa''as)

vakf: Yedinci harfin sakin kılınmasıdır. Mef'ûlâtü > mef'ûlât ↔ mef'ûlân (mevkûf)

Altı Dairenin Usulü bölümünde şair, İmam Halîl'in (öl. 175 / 791) bahirleri beş daire hâlinde sistemleştirdiğini söyler. Buna göre beş daire şu şekildedir:

I. daire: tavîl, medîd, remel, basît. Remel bahri aslında III. daireye dahildir,¹⁸ nitekim o kısımda yeniden yazılmıştır. II. daire: vâfir, kâmil. III. daire: hezec, recez, remel. IV. daire: serî', münserih, hafîf, muzârî', muktedab, müctes. V. daire: mütekârib, mütedârik.

Devamında altı dairede on altı vezin birer beyit örneğiyle açıklanmaktadır. Kâdî'nin tasnifi şu şekildedir: I. daire: serî', remel, münserih. II. daire: müctess, muzârî', münserih. III. daire: remel, hezec, recez. IV. daire: hezec, recez, remel. V. daire: mütekârib, mütedârik. VI. daire: hezec, hezec. Görüldüğü gibi Kâdî'nin tasnifinde bir karışıklık vardır.

Bahrî'nin Nüshası

Bahrî'nin tespit edebildiğimiz tek nüshası Staatsbibliothek zu Berlin'de (Berlin Devlet Kütüphanesi) Ms. or. oct. 3744 numarada kayıtlı mecmuanın 153^b-181^a yaprakları arasında "Risâletü fi'l-'Arûzi li-Ķâdî 'Abdi'llâh RaĶmeti'llâh" başlığı ile yer almaktadır. Nüshayı çeviri yazılı metinde A kısaltması ile göstereceğiz. Eserin yapraklarına çift çizgi hâlinde cetvel çekilmiştir. Başlıklar altın suyu ile, diğer kısımlar siyah mürekkeple, nesih hatla tek sütun hâlinde yazılmıştır. Her sayfada dokuz satır bulunmaktadır. Sayfalar müşirlidir.

Baş: ħudâvendâ te'âlâ ve taĶaddes
senüĶ ħamduĶ-ıladur ibtidâ bes

Son: ħudâyâ kayĶulardan Ķurtar anı
ki şâd olsun dâye **Ķâdî** revânı

İşaretler ve Kısaltmalar

>	Gidiş yönünü gösterir
<	Geliş yönünü gösterir
↔	Yer değiştirme
[]	Tahminî olarak metne eklenen bölüm
[...]	Okunamayan kısım
[=]	Dil içi çeviri
A	Staatsbibliothek zu Berlin (Berlin Devlet Kütüphanesi), Ms. or. oct. 3744, vr. 153 ^b -181 ^a
e	Çeviri yazıda Türkçe kelimelerde iç seste elifle yazılan açık e
è	Çeviri yazıda Türkçe kelimelerde yâ ile yazılan kapalı e
vr.	Varak
Y	Yazma

¹⁸ Alî Şîr Nevâyî, *Mizânü'l-Evzân*, 174.

2.3. Metin:**ve eyzân risâletu fi'l-'arûzi li-kâdî 'abdi'llah rahmeti'llah****mefâ'îlün / mefâ'îlün / fe'ülün**hezec: + - - - / + - - - / + - -*

- 1 hüdâvendâ te'âlâ ve taqâddes
senüñ hamduñ-ıladur ibtidâ bes
- 2 ne şadr olsa senüñ şükrünle kâ'im
zihâfât u 'ilelden ola sâlim
- 3 ne darb êde aña haşv-i zamâne
ère beyt-i 'arûzi âsümâna
- 4 gönül baħrinde nazm êde dürederden
ki gelmez veznine kısmet güherden
- 5 daħı na't-ı rasül-ilen ki 'âlem
anuñ-çün yaradıldı oldı hâtem
- 6 sebep oldur şakıl olmağa mîzân
hafif olduĝda hayrı rûz-ı ahzân
- 7 olup maħrûn veted mecmû'-ı halka
ki ma'rûf olmadılar cüd-ı haĝka
- 8 hem oldur fâşıl-ı haĝk-ıla bâtil
olup şuğrâ vü kübrâ içre 'âdil
- 9 risâlet kaşrı kabzında 'imâret
şefî' u berr ü şalm-ı hayl-i ümmet
- 10 anuñ keffindedür keft-ile izmâr
anuñ vefkında tayy u hazf-ı ibrâr
- 11 hibâbı 'aşbı teşyî' êtdi kaţfi
izâle habn u terfil oldı vaşfi
- 12 selâmını eden şaţrına dâ'im
erişdi vaşla cezzi oldı kâ'im

* A 153^b. Başlık: Kadı Abdullah'ın, Allah ona rahmet etsin, Aruz Konulu Risalesi

1 [= Ey yüce ve mukaddes olan Allah'ım, senin hamdın ile işe başlanır.]

2 [= Hangi baş senin şükürle ayakta / ibadette olsa, aslına uzak düşmekten ve hastalıktan emin olur.]

3 [= Zamane halkının boş sözleri onu incitemez, aruz vadisindeki evi / çadırı göğe erişir.]

4 A 154^a

[= Gönül denizinden inciler dizensin, çünkü tartısın kısmetine inci düşmüyor.]

5 [= Ve dünyanın kendisi için yaratıldığı, son peygamber Hz. Muhammed'in naatı ile (devam edeyim).]

6 [= Tartının ağır olmasına sebep odur, iyilik hafif gelirse (o gün) hüznler günüdür.]

7 [= (Hz. Muhammed) halk ile yan yana gelip yakınlaştı ama onlar Hakk'ın cömertliğini anlamadılar.]

8 A 154^b

[= Hak ile batılı ayıran odur, büyük küçük herkese âdil davranmıştır.]

9 [= Risalet köşkü onun kılıcı ile bayındır olmuştur; şefaatchi, doğru sözlü, ümmetlerin çoğunu mağlup eden odur.]

10 [= Vazgeçmek ile ötesini araştırmak onun elindedir. Yeminine uygun olarak davranmak ve yeminini bozmak onun elindedir.]

11 hibâbı: hubâbı, kaţfi: kıţfi, izâle: izâle, terfil: terkîl, teşyî': yeşyî' Y.

[= Tohumu bağlaması / dikmesi koparma isteğini ateşledi, onun özelliği esvabın eteğini toplamak ile uzatmak oldu.]

12 [= Onun tarafına devamlı selam gönderen vuslata erdi ve gecenin bir bölümünde kaim oldu / gecesini ibadetle geçirdi.]

- 13 daħı teşyî'den cezz oldı ħavfi
olup kať u ħalâş aħrında vaşfi
- 14 muħaddes ravzasına şol taħiyyât
ki ihşâ edemez anı 'ibârât
- 15 daħı âli vü aşĥâbına her dem
dêrem rızvânı ħaħ olsun müsellem
- 16 ki anlardur basî-ı baħr-ı kâmil
ġavîl-ile medîd olmış fezâ'il
- 17 anuġ her birine vâfir hidâyet
du'âsından serî' olmuş icâbet
- 18 hevâ-yı nefis andan münserihdür
remel kenzinde bâbı münfetihdür
- 19 anuġ bir kimsesine yok muzârî'
muħârib var dêyenler oldı zârî'
- 20 aġa tâbi'lere ġamdan ferec var
ġoş elĥân-ıla 'aşında hezec var
- 21 ħafîf olup özinden seyyi'âtı
olındı muħteġab sũ'-i şifâtı
- 22 ger anlardan maĥabbet ola meslek
devâ olmaz recez tek derde müdrek
- 23 berâ'atda eger var-ısa ħıfzuġ
olur dîbâcede mecmũ'-ı ħaťtuġ
- faşlu fi-beyâni sebebi't-te'rif***
- 24 figân u âh çarġuġ cünbişinden
olinmaz ħâle lâyıġ her işinden
- 25 cihânda toġruluk oldı ħayânet
gönülde sevgüler buġz u 'adâvet
- 26 vefâyıla mürüvvet oldı ma'düm
ħaħîġatsiz hemân şey' oldı mevĥüm

13 A 155^a
[= Ve yüreklenmesinden dolayı (o kişinin) korkusu bir kırıntı kadar kaldı, sonunda onun vasfı (alakalardan ilgiyi) kesip kurtulmak oldu.]

14 [= Mukaddes kabrine (gönderdiğim) şu selamları cümleler sıralayamaz / ifade edemez.]

15 [= Ve ailesi ve dostlarına her an gerçekten Allah onlardan razı olsun derim.]

16 [= Çünkü onlar kemal bahrinin arızasız olanlarıdır, faziletleri uzundur ve uzatılmıştır.]

17 A 155^b
[= (Hz. Muhammed a.m.) onların her birinin hidayetine çokça dua ettiğinden icabetleri çabuk olmuştur.]

18 [= Nefsin hevesi ondan yana akar, onun ziyade olan hazinesinin kapısı açıktır.]

19 [= Onun (ailesi ve dostlarına) benzeyen kimse yoktur, tahmini var diyenler benzetmiştir.]

20 [= Ona tâbi olanlara gamdan kurtuluş vardır, eğlencesinde hoş nağmelerle şarkı(lar) vardır.]

21 [= (Ona tâbi olanın) günahları kendisinden hafifledi, kötü sıfatları kendisinden kesildi.]

22 A 156^a
[= Eğer onların mesleği muhabbet olsa onların titreme gibi dertlerine deva bulunmaz.]

23 [= Eğer faziletten muhafaza ettiğin bir şey varsa girişte topluca yazarsın / beraat-ı istihlal yaparsın.]

* [= **Telif Sebebinin Beyanı Bölümü**]

24 [= Feleğin hareketine eyvahlar olsun, onun hiçbir işi hâle uygun zuhur etmez.]

25 [= Dünyada doğruluk hiyanet oldu, gönüldeki sevgiler nefret ve düşmanlığa dönüştü.]

26 A 156^b
[= Sözünde durma ve insanlık kalmadı, yalnız asılsız kuruntu kaldı.]

- 27 hünerden işidilmez oldu güftâr
yüridi hîle-yi rûbâh u keftâr
- 28 delü usluyla oldu müsâvî
dér oldu ‘âlîme câhil müsâvî
- 29 ayağa düşdi her bir ‘âlimi gör
baş üzre çıkdı her bir zâlimi gör
- 30 olup bîgâne yahşı âşinâdan
bulınmaz şüfî bir şâfî riyâdan
- 31 kula kibr-ile hâşıl oldu rif’at
êrürdi meskenet arada zillet
- 32 nêçe ihvân-ı şâf dedî riyâdan
bulınmadı âhır ihvân şafâdan
- 33 zamân êrdi aña ki oş keremden
hikâyet gibidür bâğ-ı iremden
- 34 mübeddel oldu hem va’de va’ide
oruc yeyen[ler] êrdi şan ki ‘ide
- 35 iki nesne naşîb oldu serâser
‘adûdan ceng ü yârından riyâlar
- 36 ne çâre çünkü bu çarh-ı sitemkâr
olur dâ’im bu mihver üzre devvâr
- 37 vişâlınden geç anuñ ki cefâdur
sükünsüz cünbüşi renc ü ‘inâdur
- 38 çün oldu işbu ahvâle vukûfum
mehinde tâlî‘ün görüp husûfum
- 39 maqâm-ı naqş künc-i câna kıldum
tamâmet genc-i ‘izzi anda buldum
- 40 geçüp bu nev’-ıla bir nêçe eyyâm
êrişdi cins ü faşla hâşıl-ı ‘âm
- 41 meger cüş êtdi bir gün bahr-ı hâtır
döküp nazm-ı ‘arüz-içün cevâhir

27 [= Söz hünerden sayılmaz oldu, tilki ile sırtlanın hilesi revaç buldu.]

28 [= Deli ile akıllı bir oldu, cahil ile âlime eşit dendi.]

29 [= Bak her bir âlim ayağa düşerken her bir zalim başa çıktı.]

30 A 157^a

[= Yabancı tanıdıktan (daha) iyi oldu, riyadan temizlenmiş bir sofi kalmadı.]

31 [= Yüksek makam kulda kibir meydana getirdi, makamı aşağı olduğunda ise işi miskinliğe vardı.]

32 [= Birçok saf derviş riyayı konuştu ama sonunda ihvân-ı safâdan / temiz kardeşlerden kimse kalmadı.]

33 [= Öyle bir zaman geldi ki işte cömertlik İrem bağı hikâyesine döndü.]

34 [= Taahhüt tehdide dönüştü, oruç yiyen sanki bayrama erişti.]

35 A 157^b

[= Baştan sona iki şey nasip oldu: düşmanından savaş, dostundan ikiyüzlülük.]

36 [= Çare yok çünkü bu zalim felek daima bu devran üzere döner.]

37 Yazmada ‘inâdur şeklinde harekelenmiştir.

[= Ondan vuslat ümidini kes çünkü sana eziyettir, durmaksızın dönmesi sıkıntı ve zahmettir.]

38 [= İşte bu hâle vâkif olduğum için, doğan ayım tutulduğu için]

39 A 158^a

[= can köşesinin nakışını makam edindim, değer hazinesini tamamiyle orada buldum.]

40 hâşıl-ı: hâşıla Y.

[= Bu şekilde birçok gün geçti, yılın sonu bir cinse ve bir fasıla ulaştı.]

41 [= İşin sonunda birgün gönül denizi coşup aruz nazmı için cevherler döktü.]

- 42 ki te'lîf edem anda neçe nüshâ
erişdi tâ ki bâkî nüshâ neshâ
- 43 anı t̄alib olanlar istifâde
kıla şöyle süvâr u hem piyâde
- 44 mûhûletle oluban ol müyesser
ola dillerde mevzûn u muḳarrer
- 45 egerçi var-idi bende bizâ'a
velî olmadı vüs'at imtinâ'a
- 46 'alâ't-ta'cîl anı te'lîf kıldum
nedür mâhiyyeti ta'rîf kıldum
- 47 beyân edüp anuḡ ḥaddıyla resmin
dedüm *b a ḥ r î* -durur hem anuḡ ismin
- 48 zihâf u 'illet a'ḳâbın getürdüm
ḥaḳuḡ faẓlıyla itmâma yêtürdüm
- 49 on altı aşl baḥr olup tamâmı
ğaraẓca muḥtaşar kıldum kelâmı
- 50 hem altı dâ'ire on altı vezni
muḥîṭ oldı muvâfiḳ lafz u ma'nî
- 51 daḡı her birine anuḡ laḳabdan
dedüm tâ ḳurtıla t̄alib te'abdan
- 52 egerçi çoḡ-ıdı evzân-ı eş'âr
velî bunlardur evzân içre muḥtâr
- 53 ḥuşûşâ şî'r-i Türkîde dil-âvîz
ḳalan evzâna nisbet şüh-engîz
- 54 egerçi lafz-ıla key muḥtaşardur
me'anîde muṭavvel mu'teberdür
- 55 ğidâ özi çoḡ olup menfa'atde
ne oldı gör ki 'îsî menziletde
- 56 bunun bil ḥâlini ḥâl-i güherden
ḥaḳâret gözini açma nazardan

42 [= Bu sayede aruz konusunda birçok sayfa yazayım, çünkü kalan (ömür) nüshası yokluğa / kapanmaya yaklaştı.]

43 [= İster süvari ister piyade olsun ona talip olanlar bu şekilde yararlınsın.]

44 A 158^b

[= O zamanla kolay gelir / nasip olur, dillerde / gönüllerde ayarını bulup yerini bulur.]

45 [= Her ne kadar bende (onu yazacak) mal (cevher) varsa da geri durmaya geniş (vakit) kalmadı.]

46 [= Onu aceleyle telif ettim, mahiyeti nedir bildirdim.]

47 [= Onun sınırı ile kurallarını açıkladım ve ismine *Bahrî* dedim.]

48 A 159^a, zihâf: zi'âf Y.

[= Zahflarının ve illetinin silsilesini sıraladım, Allah'ın yardımı ile tamamlamayı başardım.]

49 [= Tamamı on altı aslı bahirdir, sözü maksada göre özetledim.]

50 [= Ve altı daire ile on altı vezni (anlattım), söz ve anlam uygun şekilde kuşatıcı oldu.]

51 [= Ve her birinin terim adını söyledim, böylece talip sıkıntıdan kurtulur.]

52 [= Her ne kadar şiirde vezinler çok ise de seçkin olanları bunlardır.]

53 A 159^b

[= Özellikle geriye kalan vezinlere göre Türk şiirinde gönül çekici olan ve sevinç veren(lerini anlattım).]

54 [= Her ne kadar söz bakımından kısaltılmış olsa da anlam bakımından uzun ve güvenilir / geçerlidir.]

55 [= Gıdanın kendisi çok faydalıdır, (mesela) bak Hz. İsa'nın makamı ne oldu!]

56 [= Bunun hâlini incinin hâlinde anla, gözünü küçümseme nazarıyla açma!]

- 57 cevâhir kıymetini bile şarrâf
zükâma n'eyesün pür mişk-ile nâf
- 58 mu'aţtar olsa âfâkı cihânuş
'aceb şüm êde mi hîç enfi anuş
- 59 cu'al mağzına gül yîysi ziyândur
behâyim yêmi ot-ıla şamandur
- 60 alur mı şekkerin ma'cûndan dad
ţabî'at ki tutupdur hanţalî-zâd
- 61 anuş ki hasta olmışdur mizâcı
ne bilsün ki nedür tatlu yâ acı
- 62 yakîn erişmeyen nâr-ı kelîme
nicesi erişür nûr-ı kelîme
- 63 kemâ-hî bilmeyen mûsî 'aşâsın
göre fir'avn-i nefşüñ ejdehâsın
- 64 olur mı rûh-ı kudsîden haber-dâr
ki rûhuş olmaya tûrında bîdâr
- 65 gözet kıandan gelür bunca me'ânî
ki hûsninden bedî' olur beyânî
- 66 ne beşzer 'ayn olur âb-ı hayâta
ki 'aynından hayât êre memâta
- 67 ne deryâdur tutar 'azb-ı furâtı
ne dürdür nazm êder fikrûñ nebâtı
- 68 ne dürlü dür-durur ki dürr-i deryâ
şadef kıarnından olmuş medh gûyâ
- 69 ger okursaş bunı dil mecma'ından
yakîn eşide cânı mesma'ından
- 70 neden geldi bileşin bu fevâ'id
nêçe 'akd oldu bu ğavr-ı 'akâ'id
- 71 eger hüdhüd olur-ısa imâmuş
êre kıâfında şîmurğa selâmuş

57 A 160^a

[= Cevherlerin kıymetini sarraflar bilir, misk ile dolu göbeğin nezle olana ne faydası olabilir?]

58 şüm: Y'de ötre ile harekelenmiştir.

[= Dünyanın ufukları güzel koku ile dolsa acaba hiç onun burnu koklayabilir mi?]

59 [= Bokböceğinin dimağı için gül kokusu ziyandır, hayvanların yemi ot ile saman olur.]

60 [= Tabiatı baldan olan macundan şekerin tadını alabilir mi?]

61 [= Mizacı hasta olan tatlı veya acı nedir bilebilir mi?]

62 A 160^b

[= Hz. Musa'nın ateşine tam olarak erişmeyen Allah'ın nuruna nasıl erişebilir?]

63 [= Hz. Musa'nın asâsını asıyla bilmeyen nefis firavununun ejderhasını görür.]

64 [= Rûhun Tûr'unda uyanık olmayan Cebrail'den haberdar olabilir mi?]

65 [= Bu kadar anlam nereden geliyor bak, güzelliği ile beyanı bedî olur / açıklaması mükemmel olur.]

66 A 161^a

[= (Bu manzume) bengisuya ne kadar da benzeyen bir pınar olmuştur çünkü gözünden ölüme hayat erer.]

67 [= Öyle bir denizdir ki Fırat'ın tadındadır; öyle bir incidir ki fikrin nöbet şekerini dizer.]

68 [= Öyle bir incidir ki denizin incisi sedefin kıarnında iken onun methini söylemiştir.]

69 [= Eğer bunu gönülden okursan canın kulağı ile tam olarak işitir.]

70 [= Bu faydalar nereden geldi, bu akaidin aslı nasıl bağlandı bil.]

71 A 161^b

[= Eğer önderin Hüdhüd olursa selamın Kaf'taki Simurg'a ulaşır.]

- 72 süleymân ol ki dâvûdî nefesden
zebûr'êşidesin gûş-ı hevesden
- 73 temîz êt hâlini hâş-ıla 'âmuñ
ki mücib ola müstağnî kelâmuñ
- 74 kelâmıdur söz ehlinüñ kemâli
kelâm-ıla bilinür qâdr-ı hâli
- 75 kelâm oldur ki hikmet mantıqından
dâyile rûh-ı kudsi lâyıqından
- 76 ne söz ki haddi i'câza erişmez
belâgatden aña nesne qarışmaz
- 77 olur aşvât-ı hayvânâta lâhık
degül ma'nîde bes ol nuṭk-ı nâṭık
- 78 k'olur nuṭk-ıla faşl-ı nev'-i insân
ve illâ müşterekdür cins-i hayvân
- 79 bu sözler tâlîbe terğîb içündür
özümüñ maẓmûnin tezhib içündür
- 80 kelâmum hâle çün ola münâsib
belîğ olan baña olmaz mu'âtib
- 81 kitâbum erdi şükr işbu maḳâma
mu'anber bed'-ile müşkîn hitâma
- 82 **sekiz yüz kırk toḳuz** olmışdı hicret
ki buña on gün oldu bellü ğâyet
- faşlu fi-beyâni medhi şâh-manşûri şehri***
- 83 anuñ 'ahdındaki 'ahd u amânî
êrürdi halka 'ayş-ı câvidânî
- 84 cenâb-ı eşref-i maḥdûm-ı a'zam
şehensâh-ı hudâvend-i mükerrerem
- 85 cihân-ârâ o mihr ü müşterî-fâl
belend-aḫter sipihr-i 'arş-timşâl

72 [= Hz. Davud'un nefesinden Zebur'u heves kulağı ile işitebilmek için Hz. Süleyman olmalısın.]

73 [= Havas ile avamın hâlini temize çıkar, böylece sözün doyunluğu / kanaati gerektirsin.]

74 [= Söz ehlinin kemali / olgunluğu sözü (ile belli olur), hâlinin derecesi sözünden bilinir.]

75 A 162^a

[= Hikmet mantığı ile Cebrail'e yakışır şekilde denilen söz sözdür.]

76 [= Sınırı icaza / mucizeye ulaşmayan, kendisine belagatten bir şey karışmayan söz söz değildir.]

77 [= Anlam bakımından insan sözüne uygun olmayan o (söz) hayvanların sesleri arasına dâhil edilir.]

78 [= Çünkü insan cinsi konuşma ile (hayvandan) ayrılır, ancak hayvan cinsi ortaktır.]

79 [= Bu sözler talip olanın rağbet göstermesi içindir, kendi mazmunumu süslemek içindir.]

80 A 162^b

[= Sözüme duruma uygun olduğu için belîğ kimse beni ayıplamaz.]

81 [= Çok şükür kitabım işte bu makama erdi, yani amberlenmiş bir başlangıç ve misklenmiş bir son ile tamamlandı.]

82 [= Hicret'in sekiz yüz kırk dokuzu olmuştu, bunda on gün gayet belli oldu / on gün geçti (10 Muharrem 849 / 18 Nisan 1445)]

* [= **Şah Mansur-ı Şehrî'nin Övgüsü Bölümü**]

83 [= Onun devrindeki emniyet halka daimi bir yaşama (isteği) verdi.]

84 A 163^a

[= En azametli efendi, en şerefli hazret, saygıdeğer, şahlar şahı hükümdar!]

85 [= O dünyayı aydınlatan bir güneş, Müşteri talihi, çardak misali feleğin / dokuzuncu kat feleğin yüksek yıldızıdır.]

86 çü keyvân-rif'at u şems-i sa'âdet
mehâbet kevkebi vü mâh-ı devlet

87 emîr-i şâh-manşûr ibni şehri
ululuk bâbına kim urdı mühri

88 haseble vü neseble vü şerefle
terefle vü halefle vü serefle

89 bihârî devletiniñ mevc ursun
maķâm-ı beyt-i 'izzî evc ursun

90 sa'âdet vezni noķşân olmasun hîc
zihâfât-ıla olsun düşmeni pîc

91 bi-haķķ-ı aħmed-i ĥatm-i risâlet
şefî'-i ümmet-i rûz-ı kıyâmet

faşlu fi-medħi'l-maķarri'l-rutbeti 'azze naşrahu *

92 benem uş 'âciz ü bî-çâre **ķâdî**
ki mektûb-ı 'amelde yoķ beyâzı

93 olup ism-ile '**abdu'llâh-i münşî**
menâķıb sırların maħlûķa müfşî

94 kılınup **nisbetüm hem divriġiye**
bilinürem şorarsağ bir ikiye

95 olur şıdķ-ıla her dem i'tirâfım
özümüñ 'acizine yoķdur ĥılâfım

96 velî şol taylasânlar şarħıdanlar
'aşâ-yıla ĥalâyıķ ĥorħıdanlar

97 görüben özlerin evc-i şerefde
degüldür sözleri illâ şalafda

98 muħaķķıķ her biri 'allâmeyem dër
ezelde levħi yazan ĥâmeyem dër

99 **ķazâya mûhmilidür müd-nümâsı**
ne şekl olduġını bilmez kıyâsı

86 [= Zühâl yıldızı gibi yüksek, saadet güneşi, azamet yıldızı ve devlet dolunayı!]

87-88 [= Şerefte, asillikte ve soyda, yumuşaklıkta, halef olmada, aşırı gitmede ve büyüklük konusunda mühür vuran Emir Şah Mansur-ı Şehri'dir.]

89 A 163^b

[= Devletinin / talihinin denizleri dalgalansın, kudret evinin makamı doruğa erişsin.]

90 [= Mutluluk terazisi hiç eksik olmasın, düşmanı sürünerek iki büklüm olsun.]

91 [= Risaletin mühürü / sonu olan kıyamet günü ümmetinin şefaathçisi olan Hz. Muhammed'in hakkı için (bunu candan dilerim).]

* [= **Aziz olan Allah Yardım etsin, Rütbe ve Makamının Övgüsü Bölümü**]

92 A 164^a

[= Amel defterinde beyazı / sevabı olmayan âciz ve çaresiz kadı benim işte!]

93 [= İsmim Abdullah-i Münşî olup menkıbelerin sırlarını halka açıklayanım!]

94 [= Ve Divriġi'ye mensubiyetim vardır, bir iki kişiye sorarsan öyle bilinirim.]

95 [= Her an samimiyetle itiraf ederim, acizliğime itirazım yoktur.]

96 [= Ama şu sarık sarkıtanlar, asâ ile halkı korkutanlar,]

97 A 164^b

[= kendilerini şerefin zirvesinde görürler, sözleri ancak övünmedir.]

98 [= Ben hakikatı ortaya çıkarırım, çok bilenim, ezelde levh-i mahfuzu yazan kalemim der(ler).]

99 mûhmilidür: mûhmilidür Y, nümâsı: nemâsı Y.

[= Gösterdiği ölçü kazayı / kadılığı ihmâl eder, delilinin ne şekil olduğunu bilmez.]

- 100 oğursa key ‘aceb mi beyti mevzûn
bilüp mecmû‘-ıla mefrûka kânûn
- 101 kıyâs ét bâkî ‘ilmi bilmegini
bürüt-ı belme burup silmegini
- 102 muğallid bu söze étmezse bâver
muğakkıkdur aña mağdûm-i dâver
- 103 k’anuñ mağlûb olur şadr-ıla pâsı
segâhuñ küçegindendür nevâsı
- 104 bu nazmuñ olma gâfil nüktesinden
müzeyyen dürlerinüñ şettesinden
- 105 mücerred da‘vîyle hağ bilinmez
nêçe ki anlara bürhân kılinmaz
- 106 kişi kadrine şâhiddür kelâmı
kelâmıyla bilürler hâşı ‘âmı
- 107 buña ta‘n eyleyen bundan dahı yêg
dêsün yoğsa gözine hâk-ile rîg
- 108 pelâsa ta‘n eden atlas gëyürsün
yoğ-ısa dilini epsem kıvırsun
- 109 şememtu’l-‘üde ‘arfen fi-zuhûri
ve in-ağyeytehu cidden budûri
- 110 delîlu’l-fazlu fi-ğusni’l-kelâmi
ve tevşîhu’l-le’âlî fi’n-nizâmi
- 111 mefâ‘lün mefâ‘lün fe‘ülün
ve men lem-yedr hağkan feh’ve gûlun
- 112 ğarağ inhâ riyâ-yı düstânest
ki derd-i sağt u renc-i bî-kerânest
- 113 firāvân renc der-gîti keşîdem
velîkin ân-çünân rencî ne-dîdem
- 114 be-rev fâriğ şev ez-cumle ğalâyık
ki-râ güyî ki bâşed merd-i şadığ

100 [= Beyti ölçülü okursa çok şaşılacak bir şey midir? Bir araya getirme ile ayırmanın / veted-i mecmû’ ile veted-i mefrûkun kuralını bilir.]

101 A 165^a

[= Geriye kalan ilmi nasıl bildiğini uzun bıyığını burup silmesinden anla.]

102 [= Taklitçi bu söze inanmazsa Allah onun hakikatini ortaya çıkarır.]

103 [= Çünkü onun başı ile ayağı ters olmuştur, neva perdesi segâhın küçegindendir.]

104 [= Bu nazmı süsleyen dağılmış incilerin nüktesinden gafil olma.]

105 [= Delili getirilemeyen dava ile hakikat bilinemez.]

106 A 165^b

[= Kişinin değerine sözü şahit olur, havas ile avamı sözünden tanırlar.]

107 [= Bu nazmımı ayıplayanlar bundan daha iyisini söylesinler, yoksa gözlerine kum dolsun.]

108 [= Keçeyi ayıplayan atlas giydirdin, yoksa dilini tutup sussun.]

109 [= Güzel kokusu ortaya çıkınca tütsüyü kokladım, hemen kesinlikle çok fazla hayat buldum.]

110 A 166^a

[= Söz güzelliğinin faziletini incileri bir düzen içinde süslemek gösterir.]

111 [= Mefâilün mefâilün feülün, bilmeyen kişi gerçekten felaketin ta kendisidir.]

112 [= Bu sözlerden maksat dostların ikiye bölünmesini dile getirmektir zira dert zor, sıkıntı sınırsızdır.]

113 [= Dünyada çok sıkıntı çektim ama öyle bir sıkıntı görmedim.]

114 [= Uzaklaş ve bütün halktan boş ol, bunu söyleyen her bir kimse sadık adamdır.]

115 ğanîmet-dân zi-kâm-i ‘umr ber-gîr
ki înest ez-hışâl-i ħusn-i tedbîr

116 ki bundan özge nefse çâre olmaz
bu yol-ıla giden âvâre olmaz

117 dilersen ħakka êrmek ħalkı terk êt
elûnden koyma ħablu’llâhı berk êt

faşlu fi’l-iştilâhâti’l-‘arûziyye*

118 êyâ ‘ilm-i ‘arûzî tâlib olan
sözûñ nazmında vezne râġıb olan

119 ‘inâyet ger kıla perverdigârum
bilinür olsa sırr-ı tāk-ı çârum

120 sözümü eşit imdi olma ġâfil
olasın tâ ki bu fen içre kâmil

121 iki şatruñ tamâmına dênür beyt
hem evvel evveline adı şadr eyt

122 ‘arûz eyt anda âġır cüz’i her dem
dê şânî evveline ibtidâ hem

123 hem anuñ âġırına đarbdur ad
revidür ħarf-i âġır anda kııl yâd

124 ‘aruz u đarbdan özge arada
ne varsa ħaşv-ile gelmişdür ada

125 ‘aruz u đarb taġyîrine ‘illet
dênür ħaşvuñ zihâf’ êy zû-başîret

126 ‘arûza ‘illet otuz dört olupdur
hem altmış üç dahı đarba gelüpdür

faşlu fi’l-eczâ’i’l-letî yeterekkebu’ş-şî’r minhâ*

127 sekiz eczâ ħomışlar şî’re mîzân
‘arûzîñün kimisi êy suġan-dân

115 A 166^b. zi: ez Y.

[= Ömürden murat almayı ganimet bil, çünkü tedbiri güzel olanların huyu böyledir.]

116 [= Çünkü kişinin kendisine bundan başka çare olmaz, bu yolda giden başıboş olmaz.]

117 [= Hakk’a ermek istersen halkı terk et, Allah’ın ipini elinden bırakma, sıkı tut.]

* [= **Aruz İstilahları Bölümü**]

118 [= Ey **aruz** ilmüne talip olan, sözün nazmında ölçüye râġbet eden,]

119 A 167^a

[= eğer Rabbim yardım ederse dördüncü tākın / feleġin sırrı dahi olsa bilinir.]

120 [= Şimdi sözümü eşit, gafil olma, böylece bu fende kâmil olursun.]

121 dinür: döner Y.

[= **Beyit** iki yanın / mısraın tamamına denir, ilk mısraının başına / ilk cüzüne **sadr** de.]

122 [= İlk mısraın son cüzüne **aruz** de, ikinci mısraının başına / ilk cüzüne **ibtidâ** de.]

123 A 167^b

[= Onun / ikinci mısraın sonunun adı **darbdur**, ondaki son harfin **revi** olduğunu hatırla.]

124 [= Aruz ile darbdan başka arada ne varsa / aradaki cüzlerin hepsine **ħaşv** denir.]

125 [= Ey basiret sahibi, aruz ile darbin deġişmesine **illet**, ħaşvın deġişmesine **zihâf** denir.]

126 [= Aruz için otuz dört illet vardır, darbinki ise altmış üç tanedir.]

* [= **Şiiri Oluşturan Cüzlerin Bölümü**]

127 A 168^a

[= Ey sözden anlayan, bazıları şiiirin aruz terazisine **sekiz cüz** koymuşlardır.]

- 128 ĥumāsīdür iki altı sübā'ī
südāsī olmaz anda hem rubā'ī
- 129 mefā'īlün fe'ülünden bilinür
daĥı müstef'īlünden kıl taşavvur
- 130 müfā'altün daĥı mütfā'īlünle
dê mef'ülâtı vezn-i fâ'īlünle
- 131 biri hem fâ'īlâtün oldı anuĥ
tamâmı uş budur cümle vizānuĥ
- 132 hem altıdan mürekkebdür bu eczā
ķomişlardur hem anlaruĥ-çün esmā
- 133 sebep dërler birine ism bâķī
vetedle fâşıla old' ittifaķī
- 134 olıban her biri anuĥ iki nev'
ikisi daĥı aşl olur degül fer'
- 135 ĥafif-ile şakīl oldı sebep hem
veted fer'-ile mefrûķ oldı her dem
- 136 hem oldı fâşıla şuĥrā vü kübrā
tamāmet altıdur uşbu müsemmā
- 137 ĥafif-ile şakīl olmaķ ben ü sen
sebeb oldur ki sen cānsın benem ten
- 138 gözüm yaşıdur evtāduĥ mişāli
ķıyās êt bu ikiye bâķī ĥālī
- 139 ĥurūfuĥ üçü mādur dürc-i maĥrek
olup şoĥra sükūna şoĥra meslek
- 140 oĥunup anuĥ eczāsına şuĥrā
dênilür dördlüsünüĥ adı kübrā
- 141 mişāli vezne çün gelmez muvāfık
getürmekdür anuĥ resmini lâyık
- 142 zihāf içre olur kübrāsı ancak
daĥı yêrde bulunmaz ol muĥaķķaķ

128 [= İkişi beşlidir, altısı yedilidir, onda dördlü ve altılı olmaz.]

129 [= mefâ'īlün ve fe'ülünden anlaşılır, müstef'īlünden de düşün.]

130 [= Müfâ'altün (< Mütefâ'īlün) ile mütfâ'īlün (< müfâ'aletün) mef'ülâtü fâ'īlün vezniyle söyle.]

131 [= Hem biri onun fâ'īlâtün oldu, hepsi işte bu ölçüdedir.]

132 A 168^b

[= Hem bu cüzler altıdan oluşur, hem onlara isim koymuşlardır.]

133 [= Birine isim olarak **sebeb** derler, kalanına **veted** ile **fâşıla** demişlerdir.]

134 [= Bunların her biri iki çeşittir, ikisi de asıldır, fer' / değişikliğe uğramış değildir.]

135 [= **Sebeb**, **hafif** ve **sakil** diye ikiye ayrılır, **veted** ise fer' ile / değişikliğe uğrayarak **mefrûk** olur.]

136 A 169^a

[= **Fasıla** da **şuĥrā** ve **kübrā** olmak üzere iki çeşittir, işte bu isimlerin tamamı altı tanedir.]

137 [= Hafif ile sakil ben ve sen gibidir, sebep de şudur: Sen cansın, ben ise benim.]

138 [= Vetedlerin misali gözümün yaşıdır, geriye kalan hâli bu ikisiyle karşılaştır.]

139 [= Harflerin üçü sudur, sonra hokkayı eksen edinerek süküne erer.]

140 [= Onun cüzlerine **şuĥrā**, dördlüsüne ise **kübrā** denir.]

141 A 169^b

[= Misali ölçüye uygun gelmeyeceğinden onu layık bir şekilde tertip etmek gerekir.]

142 [= **Kübrāsı** ancak **zahflar**la olur, o muhakkak bir yerde bulunmaz.]

faşlu fi-beyāni'l-‘ilel ve elķābihā*

- 143 ‘ilel elķāb-ıla dilde mükerrer
gerekdür ki ola hıfzuñ muķarrer
- 144 budur telhîş-ı îzāh-ı me‘ānî
ki hüsniñden bedî‘ olur beyānî
- 145 nedür ta‘rîfini bil her yêrûñ hem
ki saña işbu ‘ilm ola müselleme
- 146 ikinci ĥarf-i sâkin ĥazf olınsa
ki ya‘nî fâ‘ilün fa‘lün kılınsa
- 147 dēyesin ĥabndur ol ‘illet issi
ĥaķıķat bilesin aña bu resmi
- 148 ĥumāsî vü sübā‘ide taleb kıl
bunuñ mişli ne var-ısa ĥabeb kıl
- 149 dilerseñ kim hem izmârı bilesin
ikinci ĥarfî bes sâkin kılasın
- 150 anuñ mütfâ‘ilün olur mişâli
sükün-ı tâyile hıfz et bu ĥâlî
- 151 kaçan dördüncü sâkin ĥazf olına
gerek ki tayı ol yerde bulına
- 152 nête-ki lafz-ı mef‘ulâtü anı
kılur müstef‘ilün gibi beyānî
- 153 ki ya‘nî fâ vü vâvın ĥazf et anuñ
dañı naķlini bil gitsün gümānuñ

*** [= İletlerin ve Lakapların Beyanının Bölümü]**

- 143 [= İletlerle lakapları dilde / gönülde tekrar et ki kalıcı olarak ezberlemiş olursun.]
- 144 [= Mânâların izahının özeti budur, böylece güzelliğinden dolayı beyanı bedî‘ olur.]
- 145 A 170^a
[= Her yerin tarifini nedir bil, böylece bu iş sana teslim olur.]
- 146 fa‘lün: fi‘lin Y
[= İkinci sâkin harf kaldırılrsa yani **fâ‘ilün** fa‘lün olsa]
- 147 [= o illet sahibine **habn** demelisin, onun bu yolunu hakikat bilmelisin.]
Fâ‘ilün (F-A-‘i-Lü-N) aslı cüzünün ikinci sâkin harfî A kaldırılrsa fe‘ilün olur, Nevâyi‘ye göre fâ‘ilün aslı cüzünün mahbûn fer‘i fe‘ilündür, fa‘lün ise maktû‘ fer‘idir, bk. Alî Şîr Nevâyi‘, *Mizânu‘l-Evzân*, 179.
Fâ‘ilün > habn: > fe‘ilün (mahbûn)
Fâ‘ilâtün > kat‘: > fâ‘il ↔ fa‘lün (maktû‘)
- 148 ĥabeb: ĥaben Y
[= Beşli ve yedilide talep et, bunun gibi ne varsa hızlı hızlı yap.]
- 149 A 170^b
[= **İzmârı** bilmek istersen öyle ise ikinci harfî sâkin kıl.]
- 150 [= Onun misali **mütfâ‘ilün** olur, tânın sükûnu ile bu ĥâlî muhafaza et.]
Mütfâ‘ilün (Mü-Te-F-A-‘i-Lü-N) aslı cüzündeki T’nin harekesi sükün olursa mütfâ‘ilün okunur, onun yerine müstef‘ilün konur. Müstef‘ilün cüzüne muzmer “izmâr edilmiş” adı verilir, bk. Alî Şîr Nevâyi‘, *Mizânu‘l-Evzân*, 184.
Mütfâ‘ilün > izmâr: > mütfâ‘ilün ↔ müstef‘ilün (muzmer)
- 151 [= Ne zaman dördüncü sâkin kaldırılrsa o yerde **tayı** bulunmalıdır.]
- 152 [= Nitekim **mef‘ulâtü** lafzı onu **müstef‘ilün** gibi beyan eder.]
- 153 [= Yani onun fâsımın (F) (harekesini) ve vavını (V) kaldır ve yerine ne geleceğini bil, şüphen kalmasın.]
Mef‘ulâtü (Me-F-‘-V-L-A-Tü) aslı cüzünün dördüncü harfî V kaldırılrsa geriye mef‘ulâtü kalır, onun yerine fâ‘ilâtü getirilir. Böylece fâ‘ilâtü cüzüne matvî denir. Müstef‘ilün (M-S-Te-F-‘i-Lü-N) cüzünden dördüncü harf F kaldırılrsa müste‘ilün kalır, yerine müfte‘ilün konur, buna matvî denir, bk. Alî Şîr Nevâyi‘, *Mizânu‘l-Evzân*, 196.
Mef‘ulâtü > tayy: > mef‘ulâtü ↔ fâ‘ilâtü (matvî)
Müstef‘ilün > tayy: > müste‘ilün ↔ müfte‘ilün (matvî)

- 154 sebebden çün hafîfi nakl olındı
ne olur hâzîf ol demde bilindi
- 155 mefâ'îlünden anı fehîm eyle
dağı her kıanda var bu resme eyle
- 156 gidip çün lün mefâ'î kıaldı bâkî
olur nakli fe'ülün ittifaķı
- 157 kıyâs ét işbu vezni bâkî vezne
halel tâ êrmeye naklünde rükne
- 158 ne yerde habn tayy olsa tamâmet
gerek hable bulna anda şuret
- 159 beyâmı oldu mef'ülâtı lafzı
dağı müstef'ilün kııl yahşî kııfzı
- 160 bilicek naklini anuğ mu'ayyen
olisardur anuğ vezni mübeyyen
- 161 dilerseğ harf-i hâmis hâzîfını kııl
mefâ'îlün fe'ülünden ey gâfil
- 162 biline tâ neyise kabzı ol-dem
esâs-ı şarf-ı dilde ola muhķem

154 A 171^a

[= Sebebden hafîfi nakl edildi, hâzîfin ne olacağı o anda bilindi.]

155 [= Onu mefâ'îlünden anla, her nerede varsa bu şekilde yap.]

156 lün: ün Y

[= Lün gidince geriye mefâ'î kıaldı. İttifaķla yerine fe'ülün geçer.]

Mefâ'îlün (Me-F-A-^c-Y-Lü-N) asli cüzünün lünü (Lü-N) (yani sebep-i hafîfi) kıaldırılırsa mefâ'î kıalır, onun yerine fe'ülün getirilir. Fe'ülün cüzü mahzûf adımı alır, bk. Alî Şîr Nevâyî, *Mîzânu'l-Evzân*, 183.

Mefâ'îlün > sebep-i hafîf'in hâzîfi: mefâ'î ↔ fe'ülün (mahzûf)

157 [= İşte bu ölçüyü geriye kalan vezinlerle kıyasla, böylece yerine koyarken rükünde eksiklik olmasın.]

158 A 171^b

[= Nerede habn tamamıyla tayy olsa orada hable yol bulunur.]

159 [= Mef'ülâtü lafzı onu açıkladı, müstef'ilün ile onu güzelce koru.]

160 [= Onun yerine geleni açıkça bilersen ölçüsü de belli olacaktır.]

Mef'ülâtü (Me-F-^c-V-L-A-Tü) asli cüzü habne uğrarsa (ikinci sakın harf F düşerse) me'ülâtü kıalır, yerine mefâ'îlü konur, buna mahbûn denir. Aynı cüz tayy edilirse (dördüncü sakın harf V düşerse) mef'ilâtü kıalır, yerine fâ'ilâtü konur, bu cüze matvî denir. Aynı cüz habn ve tayy zihafına birlikte uğrarsa (habl zihafına uğrarsa, F ve V düşerse) me'ilâtü kıalır, yerine fe'ilâtü konur, bu cüze mahbûl denir. Müstef'ilün (Mü-S-Te-F-^c-Lü-N) asli cüzü habne uğrarsa (ikinci sakın harf S düşerse) mütef'ilün kıalır, yerine mefâ'îlün konur, buna mahbûn denir. Aynı asli cüz tayy zihafına uğrarsa (dördüncü sakın harf F düşerse) müste'îlün kıalır, yerine müfte'îlün konur, buna matvî denir. Aynı asli cüz aynı anda habn ve tayy (habl) zihafına uğrarsa (S ve F düşerse) geriye müte'îlün kıalır, yerine fe'iletün konur, buna mahbûl denir, bk. Alî Şîr Nevâyî, *Mîzânu'l-Evzân*, 182, 195.

Mef'ülâtü > habn: > me'ülâtü ↔ mefâ'îlü (mahbûn)

Mef'ülâtü > tayy: > mef'ilâtü ↔ fâ'ilâtü (matvî)

Mef'ülâtü > habl: > me'ilâtü ↔ fe'ilâtü (mahbûl)

Müstef'ilün > habn: > mütef'ilün ↔ mefâ'îlün (mahbûn)

Müstef'ilün > tayy: > müste'îlün ↔ müfte'îlün (matvî)

Müstef'ilün > habl: > müte'îlün ↔ fe'iletün (mahbûl)

161 [= Ey bilmeyen, istersen mefâ'îlün ve fe'ülünden beşinci harfini kıaldır,]

162 [= o zaman kabzı neyse bilinir ve dilin tasarrufu temelden sağlam olur.]

Mefâ'îlün (Me-F-A-^c-Y-Lü-N) asli cüzünden Y sesi düşünce geriye mefâ'îlün kıalır, bu cüze de makbûz denir. Fe'ülün (Fe-^c-V-Lü-N) asli cüzünden N düşerse fe'ülü kıalır, buna makbûz denir, bk. Alî Şîr Nevâyî, *Mîzânu'l-Evzân*, 184.

Fe'ülün > kabz: > fe'ülü (makbûz)

Mefâ'îlün > kabz: > mefâ'îlün (makbûz)

- 163 beşinci harfi imkân eyle ‘aşba
müfâ‘altün gibidür düşme reybe
- 164 hafifün sâkinin çün hazf edesin
dahı mâ-ķable sâkin şarf edesin
- 165 nêteki fâ‘ilâtünden mişâli
oķursaķ fâ‘ilât olur me‘âlî
- 166 gümânuķ ķalmaya bilmekde ķaşrı
nêçesi bildi kūfiyyu vü başrı
- 167 yêdinci sâkinün hazfî-durur ke[ş]f
hılâfî hazfî keş ü sâkini vakf
- 168 dahı bu keşf-ile vakf-ıla manşüş
ķılındı vezn-i mef‘ülâta maķşüş
- 169 hafifî habn edüp mâ-ķablin iskân
ķılır-ısaķ bileşin ķatfî êy cân
- 170 yakîn anda ķalur lafz-ı müfâ‘al
fe‘ülün olur olduķda münâmel
- 171 mişâli fâ‘ilâtün tek vetedden
giderse ğayr-ı sâkin bir ‘adedden

163 A 172^a

[= Beşinci harfi ‘**asba** mümkün kıl, müfâ‘altün gibidir, şüpheye düşme.]

Müfâ‘aletün (Mü-F-A-‘a-Le-Tü-N) cüzünün beşinci harfi olan L sakin okunursa müfâ‘altün olur, onun yerine mefâ‘ilün getirilir, buna ma’süb adı verilir, bk. Ali Şîr Nevâyî, *Mizânu’l-Evzân*, 130.

Müfâ‘aletün > ‘asb: > müfâ‘altün ↔ mefâ‘ilün (ma’süb)

164 [= Hafifinin sakinini **hazf** edersin ve öncesini sakin edersin.]

165 [= Nitekim fâ‘ilâtünden örneğini okursan onun meali fâ‘ilât olur.]

166 [= **Kasrı** bilmekte şüphen kalmasın, Kûfe ve Basralı gibi bilirsın.]

Fâ‘ilâtün (F-A-‘i-L-A-Tü-N) asli cüzünün sonundaki sebab-i hafif yani tün (Tü-N) seslerinden N düşer ve T sakin olursa geriye fâ‘ilât kalır, onun yerine fâ‘ilân getirilir, bu cüze de maksûr adı verilir; Ali Şîr Nevâyî, age., s. 186.

Fâ‘ilâtün > sebab-i hafifin sakininin kasrı: > fâ‘ilâtü > öncesinin sakin kılınması: fâ‘ilât ↔ [fâ‘ilân] (maksûr). Kimi aruz bilginlerine göre *fâ‘ilât* terfil zihafı ile meydana gelmiş bir fer’dir ve müreffel adımı alır, bk. Ali Şîr Nevâyî, *Mizânu’l-Evzân*, 185.

167 A 172^b

[= **Keşf** yedinci sakin harfin kaldırılmasıdır, sonunun hazfî **keşf**, sakinî **vakftır**.]

168 [= Ayrıca bu **keşf** ve **vakf** açıkça anlatılmış olduğu gibi mef‘ülâtü ölçüsüne mahsus kılındı.]

Mef‘ülâtü (Me-F-‘-V-L-A-Tü) asli cüzünün sonunda keşf zihafıyla T düşerse geriye mef‘ülâ kalır, onun yerine de mef‘ülün getirilir, buna meķşûf denir. Yine mef‘ülâtü cüzü sonundaki T vakf edilerek sakin okunursa mef‘ülât olur, onun yerine mef‘ülân konur, buna da mevkûf denir, bk. Ali Şîr Nevâyî, *Mizânu’l-Evzân*, 186, 197. Şair, keşfin yedinci sakin harf olduğunu söylüyor, görüldüğü gibi mef‘ülâtü cüzünün yedinci harfi sakin değil harekelidir.

Mef‘ülâtü > keşf: > mef‘ülâ ↔ mef‘ülün (meķşûf)

Mef‘ülâtü > vakf: > mef‘ülât ↔ mef‘ülân (mevkûf)

169 iskân: imkân Y.

[= Ey can, **hafifî habn** edip öncesini **iskân** kılırsan **katfî** bilirsın.]

170 [= Müfâ‘al cüzü kesin bir bilgi ile onda kalır, değışince fe‘ülün olur.]

Katf kavramı Nevâyî’de bulunmuyor. Anladığımız kadarıyla müfâ‘aletün (Mü-F-A-‘a-Le-Tü-N) asli cüzünün sebab-i hafifî habn edilirse yani Tü-N düşürülürse geriye müfâ‘ale kalır, öncesi yani Le sakin kılınırsa müfâ‘al olur, yerine fe‘ülün getirilir, böylece katf yapılmış olur. İlaveten müellife göre katf, sebab-i hafifî habn edip mâ-kablini iskân etmek şeklinde tarif edilmiş oluyor.

Müfâ‘aletün > (sebab-i hafifinin habnı: > müfâ‘ale > mâ-kablinin iskânı: > müfâ‘al ↔ fe‘ülün (maktûf)

171 [= Misâli fâ‘ilâtündür, vetedden bir, yani harekeliden bir adet giderse,]

- 172 olur teş'îs-ile bil anı mevsüm
zihâf içre olupdur böyle merķūm
- 173 veted mecmū' hazf olsa tamāmı
'arūzı hadd eydür aña nāmı
- 174 nêçe ki hazf olan mefrūk oldu
bil anı şalm-ıla mantūķ oldu
- 175 anı gösterdi mef'ûlâtü vezni
kaçan ki gitse andan lâtü ma'nî
- 176 sebep hazf oluban kaç' olsa bâķî
demişlerdür aña tebr ittifâķî
- 177 ki ya'nî fâ'ilâtünden tüni sen
gider şonra elif bâķî vetedden
- 178 şonj ucı sâkin eyle lâmın anuķ
ki fâ'ilde ola fa'lün beyānuķ
- 179 olar ol tebr içinde dēdi kim kaç'
bu sözden olmasun ğâfil ola sem'
- 180 eger her şatrdan bir cüz'i gide
aña cüz ad oķımur ēy güzide
- 181 eger olursa beytūķ nışfi maħzūf
gerekdür ki ola ol şatıra ma'rūf
- 182 eger ğülşi giderse nehkdür ad
ħafif artarsa terfil oldu kıl yād
- 183 nēte ki fâ'ilünde tün ziyāde
olıcaķ fâ'ilüntün geldi yāda
- 184 elif kıl fâ'ilüntünün ki ol-dem
bulına fâ'ilâtün vezni muħkem

172 A 173^a

[= onu teş'îs adıyla bil, zahfler içinde böyle yazılır.]

Fâ'ilâtün > veted-i mecmū'dan (ilk iki harfi hareketli, üçüncüsü sakin: 'ilâ) bir hareketli harfin düşmesi: > fâlâtün / fâ'âtün ↔ mef'ûlün (muşa''as)

173 [= Veted-i mecmū' tamamıyla kaldırılrsa ona **hadd** de.]

Nevâyi'de aruz kavramları arasında yer almıyor, Yakup Şafak'ta da yoktur, bk. *Aruz Terimleri*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2003). Fâ'ilâtün > hadd: > fâtün ↔ fa'lün (mahdūd)

174 [= Eğer veted-i mefrūk hazf olursa onu **salm** olarak bil.]

Fâ'ilâtün > veted-i mefrūkun (bir hareketli, bir sakin ve bir hareketli: fâ'i veya lâtü) hafzi: > lâtü / fâ'in ↔ fa'lün (aslem)

175 [= Onu mef'ûlâtü cüzü gösterdi, ne zaman ki ondan lâtü manası gitse,]

176 A 173^b

[= sebep hazf olsa, geriya kalamı **kat'** olsa ona ittifakla **tebr** demişlerdir.]

177 [= Yani fâ'ilâtünden Tün'ü gider sonra vetedden elif kalsın.]

178 [= Onun lâmının sonunu sakin kıl, böylece fâ'ilden fa'lün açıklanmış olsun.]

Fâ'ilâtün > sebep-i hafifin (Tün) gitmesi: > fâ'ilâ > L'nin sakin kılınması: > fâ'il ↔ fa'lün (metbûr, maktû')

179 [= Onlar o **tebr** için de **kat'** dediler, işiten bundan gafil olmasın.]

180 [= Ey seçkin kişi, eğer **şatrdan** bir cüzü gitse ona **cüz** denir.]

181 A 174^a

[= Eğer beytin yarısı kaldırılrsa o **şatr** (mısra) olarak bilinmelidir.]

182 nehkdür: nehke-durur Y. terfil: tevfil Y.

[= Eğer üçte biri giderse ona **nehk** "zayıf" derler, eğer **hafifi** artarsa **terfil** "uzamış" olur, hatırla.]

183 [= Fâ'ilüne tün (sebeb-i hafif) eklenirse fâ'ilüntün akla gelir.]

184 [= Fâ'ilüntünün (lününü) elif yap, böylece fâ'ilâtün sağlam şekilde bulunsun.]

185 eger evvelde bir harf ola maḥzûf
hem âḥırda olur aḥreble ma'rif

186 bil anı ḥazf u keşf ü mecma'idur
mefâ'ilün mişâli menba'idur

187 çün anuḥ bâkî fâ'ilü kılinur
kaçan kim naql ola mef'ül olunur

188 elif mecmû'da olısar ziyâde
ya olsa evvel içre ol fitâde

189 izâle evvel olur tesbîğ sâni
ziḥâfı 'illetün oldur beyânı

faşlu fi-'addi uşûli'd-devâ'iri's-sitteti li-[...] el-mubtedî*

190 ḥalîl étmez tedârük i'tibârın
anuḥ-çün dedî ol beş devr varın

191 tavîl-ile medîd remel basîti
k'olur bir dâ'ire anuḥ muḥîti

192 daḥı bir dâ'ire vâfirle kâmil
k'olur anda anuḥ mecmû'ı ḥâşıl

193 hezcele vü recezle vü remelde
olur bir dâ'ire daḥı 'amelde

185 A 174^b

[= Eğer başta ve sonda bir harf hazf edilirse **ahreb** diye bilinir.]

186 ḥazf u keşf: ḥazm u keff Y.

[= Onun **hazf** ile **keşfin** bir araya gelmesiyle olduğunu bil, mefâ'ilün misali onun kaynağıdır.]

187 fâ'ilü: fâ'ilün Y

[= Sonunda fâ'ilü kılındığından mef'ülü ile değiştirilir.]

Mefâ'ilün (Me-F-A-^c-Y-Lü-N) başından bir harf çıkarsa fâ'ilün, sondan bir harf çıkarsa fâ'ilü kalır, yerine mef'ülü konur.

Mefâ'ilün > fâ'ilü ↔ mef'ülü (ahreb)

188 [= (Veted-i) mecmû'da elif ziyâde olsa ya da evvel içine o düşse,]

189 [= önce **izâle**, sonra **tesbîğ** olur; illetin zihafı böyle açıklanır.]

Nevâyi, izâle ve tesbîği / isbâğı şöyle açıklıyor: İzâle, müstef'ilün aslı cüzünün sonundaki veted-i mecmû'a ('ilün) bir elif eklemektir, böylece cüz müstef'ilân olur, müzâl adını alır, bk. Ali Şir Nevâyi, age., s. 184, Yakup Şafak, age., s. 34. Tesbîğ, fâ'ilâtün aslı cüzünün sonundaki sebeb-i hafifin bir sâkin artırılmasıyla fâ'ilâtân meydana gelir, yerine fâ'ilıyyân konur, buna musabbağ denir; Ali Şir Nevâyi, *Mizânu'l-Evzân*, 196, Yakup Şafak, *Aruz Terimleri*, 51.

* [= **Müptediler için [...] Altı Dairenin Usulünü Sıralama]**

190 A 175^a, başlık: devâ'ir: buḥür Y.

devr: baḥr Y.

[= İmam Halil'in itibarı son bulmaz, onun için o beş dairenin hepsini söyledi.]

İmam Halil b. Ahmed Arap aruzunu sistemleştiren dil bilginidir. 100 / 718'de Umman'da doğmuş, 175 / 791'de Basra'da vefat etmiştir. Hayatı hakkında bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed" *TDV İslâm Ansiklopedisi* 15 (1997): 309-312.

191 [= Tavîl, medîd, remel ve basît, onların hepsi bir daire olur.]

Bu bahirler Arap aruzunda daire-yi muhtelifeyi oluşturmaktadır. Nevâyi'ye göre tavîl, medîd ve basît, VII. daire olan daire-yi müştebihenin bahirleridir, bunlara remel dâhil değildir; Ali Şir Nevâyi, *Mizânu'l-Evzân*, 176.

192 [= Ve vâfir ile kâmil bir daire olur, orada onun bir araya gelmesi gerçekleşir.]

Arap aruzunda bu bahirler daire-yi mü'telifeye dahildir. Nevâyi'de vâfir ile kâmil bahirleri VI. daire olan daire-yi muhtelite içindedir; Ali Şir Nevâyi, *Mizânu'l-Evzân*, 176.

193 bir: +bir Y

[= Hezec, recez ve remel de bir daire meydana getirir.]

Arap aruzunda bunlar daire-yi müctelibeyi oluşturur. Nevâyi'ye göre hezec, recez ve remel I. daire olan daire-yi mü'telife bahirleridir; Ali Şir Nevâyi, *Mizânu'l-Evzân*, 175.

- 194 serî' u münserihle kııl hafîfi
muzâri' mukteḍab müctesḡ leffî
- 195 daḡı bir dâ'ire mütḡaribünḡ bil
kalan ḡavlinceḡ hem mü[t]ḡarikünḡ kııl
- 196 'arab nazmında çün anlar miḡâli
gelüpdür bunda terk êtdük maḡâli
- 197 velî eczâ-yı terkîbi nelerdür
getürdük bunda ḡalt'êt mu'teberdür
- 198 ḡavîl aşlı sekiz eczâ olur bes
fe'ülünden mefâ'ülünden êy kes
- 199 medîdüḡ fâ'ilâtün fâ'ilün bil
tamâmın sekizinden bunlaruḡ kııl
- 200 basîtuḡ cüzleri müstef'ilün bil
sekiz ki dördi anuḡ fâ'ilün kııl
- 201 müfâ'altün gelüpdür aşl-ı vâfir
bu lafzuḡ altısıyla oldu zâhir
- 202 olundu kâmil altıdan mürekkeb
kıılup mütfâ'ilün anı müretteb
- 203 hezec eczâsı altı oldu şâdıḡ
mefâ'ülün aḡa olup muvâfıḡ
- 204 recez müstef'ilün geldi tamâmı
bu altı lafz-ıla buldı niḡâmı

194 A 175^b

[= Serî', münserih ve hafîfi, muzâri', muktedab ve müctessi bir daire yap.]

Aruzunda bu bahirler IV. daire olan daire-yi müḡtebihe bahirleridir. Nevâyi'ye göre münserih, muzâri', muktedab ve müctes II. daire olan daire-yi muhtelifeyi oluşturmaktadır. Serî' ve hafif ise III. daire olan daire-yi mütenevvia bahirleri arasındadır; Alî Şîr Nevâyi, *Mizânu'l-Evzân*, 175, 176.

195 [= Mütēkâribin de bir dairesi olduğunu bil, kalan mütēdâriki buna göre ekle.]

Aruzunda bu iki daire, daire-yi müttefika içindedir. Nevâyi'de de aynı şekildedir; Alî Şîr Nevâyi, *Mizânu'l-Evzân*, 176.

196 [= Arap nazmında onların misali böyle olduğundan burada sözü kestik.]

Şair dairesi ve bahirlerini Arap aruzuna göre anlattığını söylemiş oluyor. Nevâyi'de hem daire isimlerinde hem de dairelere dâhil olan bahirlerde bazı farklılıklar olduğunu yerlerinde gösterdik.

197 [= Ama terkibi oluşturan cüzlerin neler olduğunu burada anlattık, birbiriyle uyuştur, güvenilirdir.]

198 A 176^a

[= Ey (akıllı) kimse, tavîlin aşlı sekiz cüzdür, fe'ülün ve mefâ'ülünden meydana gelir.]

Tavîl bahrinin sâlim vezni fe'ülün mefâ'ülün fe'ülün mefâ'ülündür.

199 sekizinden: altısından Y

[= Medîdin fâ'ilâtün fâ'ilünden oluştuğunu bil, bunların tamamını sekizinden kııl.]

Yazmada medîdin sâlim vezninin altılı / müseddes olduğu yazılmıştır, oysa sekizlidir. Vezni ise fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilündür.

200 [= Basîtin cüzlerinin müstef'ilün olduğunu bil, sekizlidir, dördünü fâ'ilün yap.]

Basît bahrinin sâlim vezni müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilündür.

201 [= Vâfirin aşlı müfâ'âletün gelir, bunun altısıyla ortaya çıkar.]

Vâfir bahrinin sâlim vezni müfâ'âletün müfâ'âletün müfâ'âletün müfâ'âletündür.

202 [= Kâmil bahri de mütefâ'ilün ile altıdan meydana geldi.]

Kâmil bahrinin vezni mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilündür.

203 A 176^b

[= Hezecin cüzleri de doğrusu altı oldu, mefâ'ülün ona uygun geldi.]

Hezec bahrinin vezni mefâ'ülün mefâ'ülün mefâ'ülündür.

204 [= Recezin tamamı müstef'ilün geldi, altı lafz ile düzenlendi.]

Recez bahrinin vezni müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilündür.

- 205 remel aşlında var hem altı eczâ
mişâli fâ'îlâtünle müheyâ
- 206 iki müstef'îlün nısf-ı serî'a
vü mef'ûlâtü bir kııl bu bedî'a
- 207 serî'uş 'aksi her dem muktedabdur
bu vech-ile hemîşe müktesebdür
- 208 hafîfün fâ'îlâtün oldı vezni
dağı müstef'îlünle altı rükni
- 209 hem aşl-ı münserih müstef'îlündür
vü mef'ûlâtü hem sittün sözidür
- 210 mefâ'ilünle oldı fâ'îlâtün
muzâri' aşl-ı eczâ cümle sittün
- 211 çü bir müstef'îlündür nısf-ı müctes
kıılınur fâ'îlâtün iki muhdes
- 212 tekârübde fe'ülün oldı varı
gerekdür ki sekiz kez ola cârî
- 213 tedârük fâ'îlünden oldı müdreğ
sekiz eczâ olup aşlına meslek
- 214 degül hâcet buña vaz' olmağ ebyât
ki rüşen oldı aşlı hem-çü mişkât
- 215 bilinş aşl olur fer'iyle ma'lüm
egerçi olsa anda sırr-ı mektüm
- 216 velî hıfz eylemek bu aşlı vâcib
durur ol ki bu fenne ola tâlib

205 fâ'îlâtünle: fâ'îlât-ıla Y

[= Remelin aşlında da altı cüz vardır, misali fâ'îlâtün ile bir araya geldi.]

206 [= Serî'in yarısı iki müstef'îlündür, bu güzele bir mef'ûlâtü de ekle.]

Serî' bahrinin vezni müstef'îlün müstef'îlün mef'ûlâtüdür.

207 A 177^a

[= Serî'in zıddı her an muktedabdır, her zaman bu şekilde bilinir.]

Muktedab bahrinin vezni mef'ûlâtü müstef'îlün müstef'îlündür.

208 [= Hafîfin vezni fâ'îlâtün ve müstef'îlün ile altı rükünden oluştu.]

Hafîf bahrinin vezni fâ'îlâtün müstef'îlün fâ'îlâtündür.

209 sittün: sekiz Y

[= Münserihin aşlı müstef'îlündür, mef'ûlâtü ile altı rükündür.]

Münserih bahrinin vezni müstef'îlün mef'ûlâtü müstef'îlündür.

210 [= Muzâri' bahrinin aşlı altı cüzden mefâ'ilün ve fâ'îlâtünden oluştu.]

Muzâri' bahrinin vezni mefâ'ilün fâ'îlâtün mefâ'ilündür.

211 [= Müctesin yarısı bir müstef'îlün olduğundan buna iki fâ'îlâtün konur.]

Şairin ifadesine göre müctes bahrinin sâlim vezni müstef'îlün fâ'îlâtün fâ'îlâtündür. Nevâyî'ye göre ise vezin müstef'îlün fâ'îlâtün mefâ'ilündür; Alî Şîr Nevâyî, *Mizânu'l-Evzân*, 175. A. Özdemir, veznin Nevâyî'deki gibi olduğunu söylediği hâlde ilgili tabloda Abdullah-i Münşi gibi vermektedir; Abdullah Özdemir, "Aruz İlmi" *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* içinde (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 389.

212 A 177^b

[= Tekârübde hep fe'ülün oldu, sekiz kez olmalıdır.]

Tekârüb / Mütেকârîb bahrinin vezni fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülündür.

213 [= Tedârük fâ'îlünden bilindi, sekiz cüz ile yoluna girdi.]

Tedârük / Mütedarîk vezni fâ'îlün fâ'îlün fâ'îlün fâ'îlündür.

214 [= Bunlar için beyit örnek vermeye ihtiyaç yoktur, çünkü aşlı kandil gibi aydınlandı.]

215 [= Her ne kadar gizli olsa da asıl cüzler fer'leriyle bilinebilir.]

216 A 178^a

[= Ama bu asli cüzleri ezberlemek bu fenne talip olanlara gereklidir.]

217 gerekmez olası bunlarda gâfil
olasın tâ ki maqşûduña vâşıl

218 dilerseñ fetḥ ola zamm eyle fehmi
suḥan kes olmaya idrâk sehmi

* **faşlu fi-devâ'iri's-sitteti'l-müştemilet' 'alâ-sitte' 'aşere veznen**

dâ'ire-yi ūlâda üç baḥrı vardur evvel baḥr-ı serî-i matvî-yi mekşûf ikinci remel-i maḥbûn üçüncü münserih-i müseddes-i tamâm taḫṭî-i evvel müfte'îlün müfte'îlün fâ'ilün taḫṭî-i şânî fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün taḫṭî-i şâliş müfte'îlün fâ'ilün müfte'îlün

** **ed-dâ'iretü'l-ülâ**

yandı ciğer cevr odına gel berü

*serî-i matvî-yi mekşûf
müfte'îlün müfte'îlün fâ'ilün*

219 şöyle serî olıbañ ey mâh-rû
yandı ciğer cevr odına gel berü

*remel-i maḥbûn-ı maḥzûf
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*

220 remel-i vaşla gider cân-ıla ten
de ciğer cevr odına gel berü yan

*münserih-i müseddes-i tamâm
müfte'îlün fâ'ilün müfte'îlün**

221 münserih olmayalı hâle nazar
cevr odına gel berü yandı ciğer

** evvel baḥruñ ibtidâsı *yandı* yâsındandır ikinci baḥruñ ibtidâsı *yandı* dâлиндendür üçüncü baḥruñ ibtidâsı *cevrüñ* cîmindendür ve bâkî dâ'ireleri buña kıyâs olına

*** **ed-dâ'iretü's-şâniye**

ḥabîb cevr-ile n'itdi cânuma görgil

*müctess-i müşemmen-i maḥbûn-ı maḫtû'
meḫ'îlün fe'ilâtün meḫ'îlün fa'lün*

217 [= Bunlardan gafil olmamalısın, böylece amacına erişebilirsin.]

218 [= Eğer bu fen sana açılış istersen anlayışını artır, sözü kes, anlamaktan korkma.]

* [= **Altı Dairenin Kapsadığı On Altı Vezin Hakkındaki Bölüm**

[= Birinci dairede üç bahir vardır. İlk bahir baḥr-ı serî-i matvî-yi mekşûf, ikincisi remel-i maḥbûn, üçüncüsü münserih-i müseddes-i tamâmdır. İlk takti' müfte'îlün müfte'îlün fâ'ilün, ikincisi fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün, üçüncüsü müfte'îlün fâ'ilün müfte'îlündür.]

Nevâyî'ye göre Arap aruzunun ilk dairesi tavîl, medîd ve basît bahirlerinden oluşur. Kadı ise serî, remel ve münserih olduğunu söylüyor. Serî ve münserih Arap aruzunda dördüncü daireye dahildir; Alî Şîr Nevâyî, *Mizânu'l-Evzân*, 174-175.

** A 178^b

[= Birinci daire: Ciğer eziyet ateşinde yandı, beri gel.]

219 [= Ey ay yüzlü, serî olarak gönül eziyet ateşinde öyle yandı ki, beri gel.]

220 [= Can ile ten vuslata koşarak gider; ey gönül, gel beri, eziyet ateşinde yan de.]

* Münserih bahrinin bu vezni müşemmen / sekizli olarak Nevâyî'de bulunmakta olup müseddes / altılı olanlar arasında yer almaz; Alî Şîr Nevâyî, *Mizânu'l-Evzân*, 153. Türk ve Fars edebiyatlarında az kullanılan vezinlerdendir; Şafak, *Aruz Terimleri*, 40.

221 [= (Sen) hızlı bir şekilde hâle nazar etmediğinden beri gönül eziyet ateşinde yandı, beri gel.]

** [= İlk bahrin başı yandının yâsı, ikinci bahrin başı yandının dâli, üçüncü bahrin başı cevrin cîmidir. Kalan daireleride buna göre kıyasla.]

*** A 179^a

[= İkinci daire: Sevgili eziyetle gönlüme ne etti gör.]

Kadı'ya göre ikinci daire müctes, muzârî' ve münserih bahirlerinden oluşmaktadır. Arap aruzunda ise bu bahirler dördüncü dairededir; Alî Şîr Nevâyî, *Mizânu'l-Evzân*, 175.

222 ki benden eyleye müctess vuşlatımı bil
 habîb cevri-ile ne êtdi cânuma görgil
mużâri^c-i müşemmen-i ahreb-i mekfûf-ı mahzûf
mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

223 tâ ki mużâri^c oldı gözüm yaşı kanuma
 görgil habîb cevri-ile ne êtdi cânuma
münserih-i müşemmen-i maṭvî
müfte'ilün fâ'ilâtü müfte'ilün fa^c

224 tâ ki dilüm münserihle aldı vü gitdi
 cânuma görgil habîb cevri-ile n'êtdi
 evvel **h** sâni **g** sâlis **c**

* **ed-dâ'iretü's-sâliş**

gel baña 'ömrüm hayâtı kıl vefâ

remel-i müseddes-i mahzûf
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

225 kim remelden vaşla çok çekdüm hafâ
 gel baña 'ömrüm hayâtı kıl vefâ
hezec-i müseddes-i mahzûf
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ilün

226 hezece devrümüz olsun müselsel
 baña 'ömrüm hayâtı kıl vefâ gel
recez-i müseddes-i merfû^c
müstef'ilün müstef'ilün fâ'ilün

227 tâ ki recez kılmaya âhum saña
 'ömrüm hayâtı kıl vefâ gel baña
 evvel **g** sâni **b** sâlis **o**

** **ed-dâ'iretü'r-râbi'a**

revâ yok'ây perî-peyker melek-manzar lebi kevşer

hezec-i müşemmen-i sâlim
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

222 eyleye: eyle, vuşlatımı: vaşlımı Y.

[= Vuşlatımı benden kestiğini bil ve sevgili eziyetle gönlüme ne etti gör.]

223 [= Gözümün yaşı kanıma benzediği zaman sevgili eziyetle gönlüme ne etti gör.]

224 tâ ki: münseri^c Y.

[= Gönlümü hızlı bir şekilde alıp gittiği an sevgili eziyetle gönlüme ne etti gör.]

* A 179^b, kıl: Y-.

[= Üçüncü daire: Ömrüm hayatım, gel bana vefa göster.]

Kadî, üçüncü dairenin remel, hezec ve recezden oluştuğunu söylüyor. Arap aruzunda da aynı şekildedir; Ali Şîr Nevâyî, *Mizânü'l-Evzân*, 174.

225 [= Vuşlata koştuktan çok korktu, ömrüm hayatım, gel bana vefa göster.]

226 [= Güzel sesle şarkı söyleyerek devrimiz devam etsin, ömrüm hayatım, gel bana vefa göster.]

227 Vezin Nevâyî'de bulunmuyor.

[= Ahımın seni titretmemesini istiyorsan ey ömrüm hayatım, gel bana vefa göster.]

** A 180^a

[= Dördüncü daire: Ey peri yüzlü, melek görünüşlü, kevser dudaklı; uygun değil.]

Hezec, recez ve remel bahirleri yeniden yazılmıştır.

228 vişālūñle senūñ ‘ayş édüben aḥremle her ebter
revā yok ‘y perī-peyker melek-manzar lebi kevser

*recez-i müsemmen-i sālīm
müstefīlūn müstefīlūn müstefīlūn müstefīlūn*

229 her bī-ḥaber vaşluñ-ıla kılamak recezle ibtidā
yok ‘y perī-peyker melek-manzar lebi kevser revā

*remel-i müsemmen-i sālīm
fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilātūn*

230 kim remel vaşluñ-ıla tapuñda cevruñ göre çok çok
‘y perī-peyker melek-manzar lebi kevser revā yok

evvel **r s̄ānī y s̄ālīs ‘ē**

***ed-dā’iretü’l-ḥāmise**

ḥabībī revāne cefā kılasın

*mütekārib-i müsemmen-i mahzūf
fe‘ülūn fe‘ülūn fe‘ülūn fe‘ul*

231 teḳārüb kılasına belā kılasın
ḥabībī revāne cefā kılasın

*mütedārik-i müsemmen-i sālīm
fā‘ilūn fā‘ilūn fā‘ilūn fā‘ilūn*

232 lık ḥıffet ile olmağ-ıdı şafā
kılasın [sen] ḥabībī revāne cefā

evvel **ḥ s̄ānī ḳ**

****ed-dā’iretü’s-sādise**

baḳā ‘y devleti çok çok ḥayātuña

*hezec-i müseddes-i sālīm
mefā‘ilūn mefā‘ilūn mefā‘ilūn*

233 kıla **ḳādī** hezec ḥurrem şebātuña
baḳā ‘y devleti çok çok ḥayātuña

*hezec-i ahreb-i maḳbuż-ı meḳfūf-ı mecbūb
mefā‘ilū mefā‘ilūn mefā‘ilū fe‘al*

228 senūñ: Y-, édüben: édüp Y.

[= Ey peri yüzlü, melek görünüşlü, kevser dudaklı; her kusurlu kişinin eksiğine rağmen senin visalinle zevk bulması uygun değildir.]

229 [= Ey peri yüzlü, melek görünüşlü, kevser dudaklı; her bir habersiz ilk olarak senin vuslatınla titremesi uygun değildir.]

230 [= Ey peri yüzlü, melek görünüşlü, kevser dudaklı; vuslatına koşanın kapıda çok çok eziyet görmesi uygun değildir.]

* A 180^b

[= Beşinci daire: Ey sevgili, devamlı eziyet edersin.]

Mütekārib bahri Arap aruzunda beşinci dairededir; Alî Şîr Nevâyî, *Mizānu’l-Evzân*, 175.

231 [= Yaklaşana bela olursun, ey sevgili, devamlı eziyet edersin.]

232 [= Ama mutluluk hafiflikteydi, ey sevgili, sen ise devamlı eziyet edersin.]

** A 181^a

[= Altıncı daire: Ey devleti çok çok olan, ömrün uzasın.]

Altıncı dairede yer alan hezec bahri Arap aruzunda üçüncü, Fars aruzunda birinci dairededir; Alî Şîr Nevâyî, *Mizānu’l-Evzân*, 174-175. Anlaşıldığı kadarıyla Kadı, bahirleri dairelere göre sınıflandırmaktan ziyade örneklerle anlatmak istemiştir, zira verilen bilgiler ne Arap aruzuna ne de Fars aruzuna uymamaktadır.

233 [= Kadı güzel sesle şarkı söyleyerek sözünde durmana sevinisin, ey devleti çok çok olan, ömrün uzasın.]

²³⁴ ٲapunġa kıla terânele ehl-i şafâ
ey devleti çok çok ġayâtuna baġâ

evvel b şânî ê

²³⁵ ġudâyâ kayġulardan kırtar anı
ki şâd olsun deye **ġâdî** revânı

Sonuç

Kâdî Abdullâh-i Münşî-yi Divriġi, 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış şairlerdendir. Bilinen iki eserinden *Bahrî*'si aruzu konu edinmektedir. 849 / 1445'te yazılmış, Memlûk sultanı Melikü'l-Mansûr Osman'a ithaf edilmiştir. 235 beyitlik eser hamdele, salvele / naat, sebep-i telif, medhiye ve aruz ıstılahları bölümlerinden oluşur. Devamında Arap edebiyatındaki daireler ve bahirleri anlatılmış, son bölümde ise şekiller hâlinde yeniden tasnif edilen daireler ve bahirler için birer beyit örneġi verilmiştir. Bu bölümdeki bahirler Arap ve Fars edebiyatındakilerle uyuşmamaktadır. Aruz konulu manzum eserlerin çoğunlukla kıt'alar hâlinde düzenlendiġi bilinmektedir ancak *Bahrî* beyitlerden oluşması hasebiyle gelenekten ayrılmaktadır. Eserin şimdilik bilinen tek yazma nüshası Berlin Devlet Kütüphanesi'ndedir.

Kaynakça

- Alî Şîr Nevâyî. *Mîzânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*. haz. Kemal Eraslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.
- Balgalmış, Abdülkadir. "Divriġi" *TDV İslâm Ansiklopedisi* 9 (1994): 452-454.
- Belenkuyu, Bekir. "Türkçe Aruz Kaynakçası" *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24 (2020): 137-172.
- Çetin, Nihad M. "Arûz" *TDV İslâm Ansiklopedisi* 3 (1991): 424-437.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fi-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît -Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* 3. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Özdemir, Abdullah. "Aruz İlmî". *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* içinde, 357-424. ed. İsmail Güler. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Sevgi, Ahmet. "Ahmed-i Dâ'î'nin Bilinmeyen Bir Eseri: İlm-i Arûz" *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 19 (2008): 37-55.
- Şafak, Yakup. *Aruz Terimleri*. Konya: Tekin Kitabevi, 2003.
- Taş, Hakan. "On Altıncı Yüzyıl Divan Şairlerinde Vezin Kullanımı" Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.
- Topuzoġlu, Tevfik Rüştü. "Halil b. Ahmed" *TDV İslâm Ansiklopedisi* 15 (1997): 309-312.
- Yaşar, Önder. "Abdullâh el-Kâdî ed-Divriġi'nin Kasîdetü'n-Nûniyye Tercümesi" *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (2020): 417-434.
- Yiġit, İsmail. "Memlûkler" *TDV İslâm Ansiklopedisi* 29 (2004): 90-97.

²³⁴ [= Âşıklar kapında rubai / dü beyti söylesin, ey devleti çok çok olan, ömrün uzasın.]

²³⁵ [= Ey Allahım, Kadı'nın ruhu şâd olsun diyeni kaygılardan kırtar.]

Summary

Arud is a prosody from Arabic literature systematized by İmâm Halîl b. Ahmad (d. 791) who is one of the Arabian linguist and scholar in Makka. Arud prosody becomes widespread other muslim countries and their literature, like Turkish, Persian, India and Urdu. There are some books which teach arud in Arabic, especially Persian and Turkish. The first books about this subject are al-Mufaddal al-Dabbî's (d. 786) *Kitâb al-Arûd* and Halîl b. Ahmad's three books were named *Kitâb al-Arûd*, *Kitâb al-Misâl min al-Arûd* and *Kitâb al-Farsh fî al-Arûd* in Arabic literature. In Persian literature Umar al-Râduyânî's *Tarcamân al-Balâga* written in 12th century and Rashîd's al-dîn Vatvat (d. 1177) *Risâla-i Arûd* are first books about this. In Anatolia where written these books that are Ahmad Gulshehrî's (d. 1317) *Arûd*, Ahmadî's (d. 1413) *İlm-i Arûd* and *Risâla fî al-Arûd*, Ahmad Dâ'î's (d. 1421) *İlm-i Arûd* and Mutahhar b. Abî Tâlib al-Lârândî's (d. 1423?) *Ravzat al-Avzân*.

Arud has eight rukns means base elements, fa'ülun, fâ'ilun, mafâ'ilun, mustaf'ilun, fâ'ilâtun, mufâ'alatun, mutafâ'ilun and maf'ülâtu. These rukns produce with some variations bahrs mean a class of metres of nineteen are named *ṭavîl*, *madîd*, *basîṭ*, *vâfir*, *kâmil*, *mutakârib*, *mutadârik*, *hazac*, *racaz*, *ramal*, *sarîc*, *munsarih*, *ḥafîf*, *muẓârîc*, *muḳtaḍab*, *mucteṣ*, *cadîd*, *ḳarîb*, *mushâkil*. Some bahrs reserve for Arabic, like *ṭavîl*, *madîd*, *basîṭ*, *vâfir* and *kâmil*; also *cadîd*, *ḳarîb*, *mushâkil* reserve for Persian but Arabics don't use these bahrs and the others use together. Turkish poets prefer Persian meters. The bahrs produce five arud dairas mean a schedules of metres arranged in circular form.

In this article we get the subject *Bahrî*. It is one of the arud books written in Turkish in fifteenth century by Qadi Abd-Allah Munshi. There is any knowledge in biographical books like tazkiras and Tashkopri-zada's *Shakâ'ik* and its zayls about Qadi Abd-Allah. We learn his life from his works; *Bahrî* and his other book *Tarcama Kasida al-Nuniyya*. His was *ḳadî*, *cadî*, a judge of the canon law of Islam and munshi who composes documents in good official style. He lived in Divriği in period of Mamelukes in Egypt because of that city Divriği was dependent on them. Qadi Abd-Allah wrote his book in 1445 and dedicated to Amîr al-Malik al-Mansur Utman al-Shahrî. This Amir ascended the throne in 1453 and roled Egypt one and a half month. The follofing couplets from *Bahrî* he said his offical duty, name and homeland:

benem uş 'âciz ü bî-çâre **ḳadî**
ki mektûb-ı 'amelde yoḳ beyâzî
olup ism-ile 'abdu'llâh-i münşî
menâḳıb sırların maḥlûḳa müfşî
kılınup **nisbetüm hem divriḡiye**
bilinürem şorarsaḡ bir ikiye (92-94)

"A man who helpless and incapable, also doesn't have favor in his book, that's me Qadi! It's name is Abd-Allah Munshi who reveals holy secrets to people. If you ask some people about me, they say that my homeland is Divriği." In the following couplet he says name of arud book:

beyân êdüp anuḡ ḥaddıyla resmin
dêdüm *b a ḡ r î* -durur hem anuḡ ismin (47)

"I explained it's content and arud rules and also named it *Bahrî*." We learn *Bahrî*'s copyright date in that:

sekiz yüz kırk ṭokuz olmışdı hicret
ki buḡa on gün oldı bellü ḡâyet (82)

"The year was eight hundred forty nine Hijri and also ten days had passed." We learn following couplet that Qadi dedicated his book to Shah Mansur al-Sahri al-Mameluk (d. 1453?):

emîr-i şâh-manşûr ibni şehîr
ululuğ bâbına kim urdı mühri (87)

“Egyptian Amir Shah Mansur who seal struck sublimity subject.”

Bahrî's subject is arud and arud's terms sabab, vatad, fasila, illat, dâ'ira, bahr and avzân. Also eight base elements and their variations are explained. The variations are that: ahrab, asb, habl, habn, hadd, hazf, izâla, izmâr, kabz, kasr, kat', katf, keshf, nehk, salm, shatr, tayy, tebr, terfîl, tesbîg, tesh'îs and vakf. Additionally six bahrs like tavîl, madîd, basît are explained in it.

We found only one manuscript copy of book which is in Staatsbibliothek zu Berlin number of Ms. or. oct. 3744, pages 153^b-181^a. We did critical edition, also translated the text into today's Turkish.